

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ERMAN SEVİÇ

İSTANBUL, 2009

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ERMAN SEVİĞ

Danışman: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

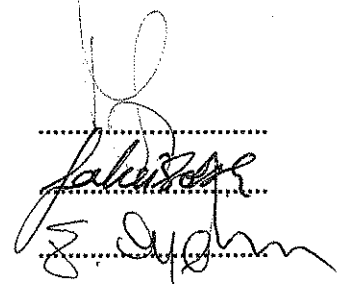
Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
ERMAN SEVİĞ'İN ESKİÇAĞ'DA ANADOLU EKONOMİSİ adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih ve 2009-12/34 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 02.09.2009
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
- 2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. FAHRİ SOLAK
- 3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ERKAN AYDIN

ÖNSÖZ

Günümüzden yaklaşık dört bin yıl önce yaşamış olan insan topluluklarını ve faaliyetlerini anlamaya yönelik bu araştırma ile Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilere ışık tutmaya çalıştım.

M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da ticaret faaliyetlerine başlayan Asurlular bölgede tarihi çağların başlamasına ön ayak olmuşlar, Anadolu'nun zengin madenlerinden faydalanmışlardır.

Bu çalışmayı hazırlamamda yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen sayın hocam Prof.Dr. Ahmet Tabakoğlu'na en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İstanbul, 2009

Erman SEVİĞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	2
KISALTMALAR LİSTESİ.....	5
1.GİRİŞ.....	6
2. ANADOLU VE MEZOPOTAMYA’NIN COĞRAFYASI..	14
3.ANADOLU’DA ASUR KOLONİ ÇAĞI.....	19
3.1 Kuzey Mezopotamya’da Özel Mülkiyetin Gelişmesi.....	24
3.2 Asur’da Şirketlerin Kuruluşu ve Asurlu Tüccarların Dışa Açılmaları.....	25
3.3 Anadolu’da Siyasi Durum (Şehir Krallıkları).....	26
3.4 M.Ö II. Binde Hititlerin Varlığı.....	28
4. ASUR KOLONİ ÇAĞINDA EKONOMİK HAYAT.....	30
4.1 Eski Asur Ekonomisi.....	30
4.2 Asur’dan Anadolu’ya Getirilen Ticaret Malları.....	31
4.3 Anadolu’dan Asur’a Sevk Edilen Mallar.....	32
4.4 Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler.....	33
4.5 Sarayın Ekonomik Faaliyetleri.....	35
4.6 Kervan Yolları.....	36
4.7 Anadolu İçi Ticaret.....	38
4.8 Uzak Mesafe Ticareti ve Asur’da Aile Ekonomisi.....	43
4.9 Ticari Kurumlar.....	44
4.9.1 Karum Teşkilatı.....	44
4.9.2 Borç Verme Usulü.....	46
4.10 Faizler.....	47
4.11 Vergiler.....	48
4.11.1 Nishatum Vergisi.....	49
4.11.2 Saddu’atum Vergisi.....	49
4.11.3 Tatum Vergisi.....	50
4.11.4 Gaqqadatum Vergisi.....	50
4.11.5 E/irratum Vergisi.....	50
4.11.6 Wasitum Vergisi.....	50
4.11.7 Eribtum Vergisi.....	51

4.11.8 Tapınaklara Verilen Vergi.....	51
4.12 Vergi Kaçakçılığı.....	51
5.KÜLTEPE/KANIŞ.....	52
6. ACEMHÖYÜK.....	54
7. ASUR KOLONİ ÇAĞINDA SOSYAL HAYAT.....	55
7.1 Karum Şehri.....	55
7.2 Karum Evleri.....	55
7.3 Din.....	56
7.3.1 Defin Adetleri.....	58
7.4 Aile Hukuku.....	60
7.4.1 Kadınların Hukuki Durumları.....	62
7.5 Hukuk.....	63
7.6 Dil.....	64
8. EKONOMİNİN ANADOLU MERKEZLİ YENİ SAHİBİ: HİTİTLER.....	65
8.1 Hitit Ekonomisi.....	67
9. SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	77
ÖZET.....	81
ABSTRACT.....	82

KISALTMALAR

AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Dergisi	
C.	Cilt
M.Ö.	Milattan Önce
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sum.	Sumeroloji
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Anadolu coğrafi konumu nedeniyle, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Anadolu Yarımadası, topografik yapısı elverişsiz olmasına rağmen, konumu ve doğal kaynakları nedeniyle tarihin her döneminde tercih edilen bir bölge olmuştur.

Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü konumundaki Anadolu Yarımadası, insanlık tarihinin gelişimine de tanıklık etmiştir. İnsanlık tarih boyunca avcı toplayıcı yaşantı, yerleşik düzene geçiş ve günümüz modern şehir yerleşmeleri şeklinde üç ayrı aşamadan geçmiştir. Anadolu Yarımada'sındaki en eski yerleşmeler Paleolitik (Yontma taş) Çağ'ın başlarına kadar uzanır. Bu dönemde insanoğlu doğa koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmıştır. Üretim konusunda hiçbir bilgisi olmayan, geçimlerini avcılık toplayıcılıkla sağlayan ilk insanlar doğada kolaylıkla bulunan çakıl taşlarından yaptıkları kaba aletlerle yaşam şartlarını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Türkiye'deki eski Paleolitik yerleşmeleri Alt Paleolitik Çağ'a tarihlenir. İstanbul'da Küçükçekmece yakınındaki Yarım Burgaz mağarası, Antalya'nın 30 km. kuzeybatısındaki Karain Mağarası, Beldibi, Belbaşı, Öküzini mağaraları bu çağı en iyi yansıtan yerleşmelerdir.

Paleolitik Dönem ile Neolitik Dönem arasında bir geçiş evresi olan Mezolitik (Ara Taş) Çağı'nda ise, taş alet endüstrisinin gelişmesiyle birlikte insan yaşamında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Mezolitik Çağ insanların en çarpıcı özelliği "Mikrolit" denen obsidyen, çakmaktaşı gibi taşlardan yapılan küçük taş aletlerini kullanmasıydı. Böylece çevrelerini kendilerinden önce gelenlerden daha etkili bir şekilde değerlendirmeye çalışmışlardır.

Son dönemlerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar bize Anadolu tarihi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Günümüz sosyal ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik (Cılalı Taş) Döneminin Anadolu tarihinde ayrıcalıklı bir yeri olduğu açıktır. Neolitik Devrim olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemde geçici barınaklardan yerleşik hayata, avcılık toplayıcılıktan besin üretimine geçilmiştir. Yaşam tarzında oluşan bu köklü değişimlerin nedeni olarak Buzul Çağ'ın bitişiyle meydana gelen iklim değişikliklerini gösterebiliriz. Buzulların çekilmesiyle birlikte iklim ılımanlaşmış ve bu sayede doğal bitki örtüsü ve hayvan türleri ortaya çıkmaya başlamıştı. İnsanoğlu ilk kez bu dönemde, doğa ile olan ilişkisini kendi lehine çevirmeye başarmıştır. İklim koşullarının elverişli hale gelmesi, hayvan ve bitkileri evcilleştirmeleri, tarıma geçişleriyle birlikte artık Neolitik toplumlar kendi üretimlerini kendileri yapıp, kendilerine yeter bir hale gelmişlerdi. Bununla beraber Neolitik toplumlar arasındaki ilişkilerin önceleri bazı teknik bilgilerin alışverişi şeklinde başladığı görülmektedir. Teknik bilgilerin alışverişi, yaşamsal önemi bulunan fakat yerel olarak sağlanamayan nesnelere, hammaddelerin, uzakta oluşu ve getirilmesi mecburiyetinden doğmuştur. Bu da, Neolitik dönemin ilk köy yerleşmelerini, dış ticarete bağımlı hale getirmiştir.

Neolitik dönemde ticareti yapılan en önemli maddenin obsidyen olduğu anlaşılmıştır. Dönem ticareti takas esasına dayanmaktaydı. Takası yapılan ürünlerin başında avcılık toplayıcılıkla elde edilmiş yiyeceklerle, devşiirme tahıl ürünleri gelmekteydi. Obsidyen dışında deniz kabukluları, parlak bakır gibi nesnelere talebi olan ticari eşyalar arasındaydı. M.Ö 8000-5000 yılları arasına tarihlenen Neolitik dönemin Anadolu'daki en önemli kültür merkezleri arasında Burdur-Hacılar, Konya-Çatalhöyük, Mersin-Yümüktepe, Tarsus-Gözlükule, Diyarbakır-Çayönü, Malatya-Caferhöyük, Beyşehir Gölü çevresindeki Suberde ve Erbaa höyükleri ile Keban Barajı'nın şimdi kaplamış olduğu alandaki höyükleri sayabiliriz.

Neolitik kültürün Anadolu'daki en önemli yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'te yapılan araştırmalarda gelişmiş bir ticaretin varlığı kanıtlanmıştır. Çatalhöyük ekonomisinin temelini obsidyen ticareti oluşturuyordu. Volkanik bir cam olan obsidyenin en yakın kaynak olarak o tarihte aktif olan Hasan Dağ'dan getirildiği ve

Çatalhöyük'ün; Van Gölü çevresi, Adana Ovası, Suriye, Filistin, Mezopotamya hatta Kıbrıs'a kadar uzanan bir alan içinde obsidyen ticaretinde önemli bir rol oynadığı tahmin edilmektedir.

Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin protohistorik dönemlerde başladığı bilinmektedir. Doğal kaynakların zenginliği ve ulaşımının kolaylığı nedeniyle, Anadolu tarihin ilk devirlerinden itibaren özellikle Mezopotamya kavimlerinin ilgisini çekmiştir. M.Ö 6.bin yılın sonlarından başlayarak Kuzey ve Orta Anadolu'nun Suriye üzerinden, Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmış olduğu bilinmektedir. Elazığ Altınova ve Bingöl Dağları'ndan elde edilen obsidyen nedeniyle Anadolu ve Mezopotamya arasında yoğun bir ticaret ağı kurulmuştu. M.Ö 3 Binli yıllara gelindiğinde de bu ilişkilerin sürdüğü anlaşılmaktadır. Norşuntepe'de yapılan kazılarda M.Ö 3.bin yılın ilk yarısında çeşitli metal aletlerin yapıldığını gösteren, maden eritme kapları ve ocaklar bulunmuştur. Altınova'daki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmaları ticaretin gelişmesindeki en önemli etkidir.

İnsanların madeni keşfetmesiyle birlikte tarih sahnesinde yepyeni gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö 5.Binin ikinci yarısına tarihlenen bu dönem "İleri Üretici Dönem" olarak da nitelendirilebilir. Son dönemlerde yapılan araştırmalar madenin ilk işleminin Neolitik Çağ'da başladığını ortaya koysa da, kullanımın çeşitlenmesi ve yaygınlaşması Kalkolitik Çağ'da gerçekleştirilmiştir. Kalkolitik Çağ'ın en önemli özelliği taş aletlerin yanı sıra bakırın da kullanılmaya başlanmasıdır. Her şeyden önce tarım daha da ilerlemiş, araçlar daha da gelişmiş buna paralel olarak üretimde artmıştır. Dokumacılığında bu devirde başladığı tahmin edilmektedir. Pulur ,Horoztepe, Hacılar, Yümüktepe, Beycesultan Anadolu'daki önemli Kalkolitik merkezlerin başındadır.

Mezopotamya adı Helence "mezos" (orta) ve "phatames" sözcüklerinden türemiştir. Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölge çok eski zamanlardan beri yoğun göç almıştır. M.Ö. 5 Binli yılların başlarında yurtlarını bırakıp Güney Mezopotamya'ya inen göçmenler Obeyd kültürünü yaratmışlardır. Çetin doğa koşullarıyla mücadele eden Obeyd kültürü insanları tarımla uğraşan köylülerdi. Ur kentinin altı kilometre

batısındaki Obeyd höyüğüyle tanınan bu yörenin insanları, bize yazılı bilgi bırakmış ilk insanlardır.

Sümer tabletlerinde Obeyd kültüründen sıkça bahsedilir. Hatta Sümerceye giren köylü, çoban, saban gibi birçok sözcük bu halkın dilinden alınmıştır. M.Ö 5 Binli yılların sonlarına doğru Sami göçebelerinin Suriye çölünden ve Arap yarımadasından yaptıkları göçler neticesinde bölgede iki kültür karışmaya başlamış ve insanoğlunun kurduğu ilk uygarlığın temelleri atılmıştır. Mezopotamya'nın en eski halklarından biri Sümerlerdir. Sümerler Mezopotamya'ya gelen göçebe topluluklardır. Bu üçüncü halk grubun ortaya çıkmasıyla Güney Mezopotamya'da etnik ve kültürel yoğrulma başlamış, eski göçmenlerin ve Sami kökenli göçmenlerin kurdukları köylerin yerinde ilk Sümer kentleri kurulmuştur.

Kentleşme süreci ile birlikte politik mücadelelerinde ortaya çıkması kaçınılmazdı. Köy topluluğu yöntemleri, anlaşmazlıkları çözmede yetersiz kalıyordu. Bu da güçlü bir devlet gereksinimini ortaya koyuyordu. Sümerlerin Mezopotamya'ya gelen göçebe topluluklar olduğundan bahsetmiştik. Kendilerinden önce bölgede yerleşik yaşama geçmiş ve kendilerine göre daha ileri bir uygarlık düzeyini yaşayan topluluklarla çatışmışlar, M.Ö 3000- 2750 yılları arasında toprak ve yurt edinme süreci olarak geçirmişlerdir.

Sümerlerin çok eski zamanlardan beri ticaret yaptıkları bilinmektedir. Hayati ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla kendi memleketleri dışındaki ülkelerle ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bir taraftan Basra Körfezi yolu ile Hindistan ve Arabistan sahilleri ile ilişkide olan Sümerler İran, Anadolu, Suriye, Filistin, Akdeniz ve Mısır ile temasa geçmiş bulunuyordu.

Mezopotamya'da M.Ö. 4. bin yılın ortalarında yaşanan Geç Uruk Dönemi (M.Ö 3400-3200) ile ticaret çok daha gelişmiş, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da yeni ticaret merkezleri belirlemeye başlamıştı. Daha çok bakır, kurşun ve gümüş ticaretiyle ilgili oldukları düşünülen bu merkezlerin başında Altınova'daki Tepecik ve Norşuntepe gelmekteydi. Bu tarihlerde Anadolu'nun maden ticaretini elinde tutan bu bölgenin Mezopotamya ve Suriye Kültürleriyle yoğun bir ilişki

içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Kalkolitik dönemin son evresinde Anadolu büyük bir olasılıkla kuzey batıdan, boğazlar üzerinden gelen bir takım göçmenlerin akınlarına sahne olmuştur. Bu durum farklı gelişmelerin varlığına işaret etmektedir.

Mezopotamya ve Yakındoğu ülkeleri M.Ö. 3. bin yıllara gelindiğinde örgütlenme açısından basit çiftçilerden oluşan küçük toplumlar değil, çeşitli meslek ve sınıfları içeren devletlerdi. Nüfus artışıyla birlikte dış ticarete dayalı bir ekonomik sistem belirlenmişti. Sümer sitelerinin kurulmasıyla Mezopotamya'nın Anadolu üzerindeki etkileri görülmeye başlanır. Yine bu dönemde Sümerler keşiflerini ticaret yoluyla diğer kıtalara taşımaya başlamışlardı. Mezopotamya'nın diğer kıtalara da tanıttığı bu buluşlardan ilki M.Ö. 3500 dolaylarında keşfedilen yazıdır. Yazı ile Prehistorya'dan historya'ya geçen Mezopotamya uygarlıkları tarihte yazılı belgeler çağını başlatmışlardır. İkinci buluş ise çapanın yetersiz kaldığı tarımsal işlemlere alternatif olarak geliştirilen sabanın keşfidir. Çapa tarımının yerini saban tarımının almasıyla zanaatların farklılaşması, profesyonel askerlik, ticaret gibi birçok alanda gelişmeler gözlenmiştir.

Sümer'in Anadolu ile olan ilişkilerinde Toros dağlarındaki gümüş madenleri önemli yer tutmaktadır. Kapadokya'da bulunan Sümer kökenli silindir mühürlerin yerli anlayışla natürize olması Sümer'in Anadolu ile olan düşünce mübadelesine önemli bir kanıttır.

Anadolu ile Mezopotamya ilişkileri hakkındaki ilk bilgiler, Adap Kralı Lugal-annemundu ile Uruk Kralı Lugal-zaggesi'nin Amanos dağları ve yukarı memlekete yaptıkları seferleri anlattıkları vesikalardır.

II. Lagaş hanedanı beyi Gudea, Lagaş'ta inşa ettiği ünlü tapınağının yapımında kullanılmak üzere Urfa bölgesinden taş, Amanos dağlarından sedir kerestesi getirmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde bir Karum merkezi olarak, Hahhum'dan da altın getirtmiştir.

Kalkolitik devirden sonra Anadolu'da Bronz devri kültürleri görülür. Yaklaşık olarak M.Ö. 4. binin sonları ve 3. binin başlarına tarihlenen bu dönem madenin insan

yaşamında daha çok yer almasıyla ilişkilendirilebilecek, aynı zamanda kültürel, siyasal ve sosyal gelişmelerin hız kazandığı bir dönem olarak da nitelendirilebilir. Bu yeni dönemde önceki çağların tarım, hayvancılık, dokumacılık gibi buluşlarına daha güçlü silahların üretilmesine, daha ince süs eşyalarının yapılmasını sağlayan bakır ve kalay alaşımı olan tuncun keşfi de eklenmiştir. Anadolu'da M.Ö 3000-1200 yılları arasında ele alınan Bronz Çağı, kazılarda bulunan çanak çömleğin niteliğine, yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik yapılarına, üretimde ve inşaat alanında kullanılan teknolojinin düzeyine göre Erken, Orta, Yeni Bronz olmak üzere üç evrede incelenir.

Kalkolitik dönem köy kültürünün sürdüğü Erken Bronz Çağı'nın (M.Ö. 3000-2500) en büyük teknolojik buluşu kağı tıplı, dört tekerlekli arabadır. Araç gereç yapımında bakırın sık kullanılmasıyla birlikte bu dönem Bakır Çağı olarak da adlandırılmıştır. Anadolu'da Erken Bronz Çağı kültürü doğuda Van'dan, batıya Ege Denizi'ne, kuzeyde Karadeniz'den, güneyde Akdeniz'e kadar yayılmıştı. Bu çevre kapsamında yaşam seviyesi aynı idi. Bu dönemde Anadolu'da yazı henüz bilinmemesine rağmen, M.Ö. 4. bin yılın sonlarında Mezopotamya'da yazının kullanıldığı ve bölge halkının Anadolu hakkında bilgiler verdiğini arkeolojik belgelerden anlamaktayız. Özellikle Akad krallarının anallerinde Anadolu hakkında önemli kayıtlar bulunmaktadır.

Orta Bronz Çağı'nda Anadolu (M.Ö. 2600-2300) hem Tunç Çağı ekonomisi için gerekli kaynaklara, hem de bu kaynaklardan yararlanmak için gereken tekniklere sahipti. Güney Rusya ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bağlantıları vardı. Metal açısından Fakir durumdaki Mezopotamya kralları için Anadolu önemli bir merkez konumunda idi. Arkeolojik açıdan kanıtlanmasa da M.Ö. 2300'lerde Mezopotamyalı tüccarların Anadolu'ya geldiklerinden bahsedilir. Özellikle Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük'de yürütülen kazılarda bu ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır.

Mezopotamya'da M.Ö. 3. bin yılın sonlarında kurulan Akad İmparatorluğu Ön Asya'da önemli bir güç konumuna gelmişti. Akadlar, Samilerin kendilerine has Sami kültürleri ile Sümer kültürünün karışmasıyla oluşmuş melez bir ırktır. Bu yeni kültür,

Ön Asya site devletinden imparatorluğa geçişi sağlayan önemli bir dönüm noktasının da başlatıcısı olur.

Anadolu toplumları henüz büyük bir devlet haline gelememişken Mezopotamya'da bir imparatorluk kurmuş olan Akad Kralı Sargon (M.Ö. 2340-2284) tarihsel içerikli yazıtlarında Amanos ve Toros dağlarına yani Anadolu'nun güneydoğu sınırlarına değin geldiğinden bahsetmektedir. Akad devletinin kurucusu Sargon sürekli bir ordu kurarak Anadolu'da Toroslar' a kadar yaptığı askeri seferlerle birlikte tarihte ilk defa "dünyanın hakimi" unvanını almıştır. Akad'ın bu derece geniş bir alanda egemenlik kurabilmesinin ve gücünün dayanak noktaları; askeri yönden güçlü olması ve yönetim mekanizmasındaki olabildiğince merkezîyetçi örgütlenme ve bir tür feodal düzendi.

Sargon'dan sonra gelen halefleri içinde torunu Naram-Sin (M.Ö. 2270-2233) döneminde Akad Devleti fetihlerle Batı İran ve Arabistan içlerine, batıda Kıbrıs adasına kadar genişlemiştir. Naram-Sin yazıtlarında Anadolu'ya askeri seferler yaptığından bahsetmektedir. Ona atfedilen efsanede ise Naram-Sin'in Anadolu'ya girdiğinden hatta kendisine karşı on yedi kralın birleşmesiyle kurulan koalisyona karşı savaştığından söz edilmektedir. Bunlar efsane türünden yazılı belgeler olarak tarihsel gerçeği yansıtmaları bile Akad'luların Anadolu'nun zenginlikleri karşısında kayıtsız kalmadıklarını ve burayı ele geçirmek için emeller beslediklerini öngörebiliriz.

Akad hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Mezopotamya'da Babil yönetimine kadar geçen süreye (M.Ö. 2150-1950) Yeni Sümer Devleti dönemi adı verilir. Özellikle Lagaş kralı Gudea döneminde zengin birer ticaret kenti olan Lagaş ve Uruk bu dönemi en iyi yansıtan yerleşimlerdi. Sümerlerin yeniden güçlendiği bu dönemin sonlarına doğru Mezopotamya doğudan ve batıdan bir kez daha yabancı kavimlerin istilasına uğramıştır. Ve böylece Sümerlerin bölgedeki egemenliği son bulmuştur.

Asur'lular ise ataları Akad'lar zamanında Sümerlerin ve Akad'ların kurduğu kentlerin çevresinde yaşayan Sami göçebelereydi. Suriye ve Filistin içlerinden güneye göç etmişlerdir. M.Ö. II. binli yıllarda Asur'lular Dicle nehrinin kıyısında Asur adını taşıyan bir kent kurmuşlardı. Bulunan çivi yazılı tabletlerden bu şehrin M.Ö. 3. binin 2.

yarısında Sineara hükmeden Ur hanedanından İbi-Sin (M.Ö. 2258-2237) zamanında kurulduğu anlaşılmaktadır.

Asur şehrinin kurulduğu bölge Asur ekonomisinin sosyal ve siyasal tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Kuzey Mezopotamya'da M.Ö. 2100'lerden hemen sonra mülkiyet anlayışı değişmiş Sümerlerin eski devlet idaresi ve devlet mülkiyeti sistemi yerine kişisel mülkiyet sistemi geçmiştir. Ekonomik canlanmaya neden olan bu durum, gelişen ekonominin yanında dışarıya açılma gereksinimi de beraberinde getirmiştir.

M.Ö. 2. bin yıllarında kuzey Mezopotamya'dan gelen Asurlu tüccarlar Anadolu'ya çeşitli mallar getirerek pazar yerleri kurmaya başlamış ve ekonomik faaliyetleri çerçevesinde kullandıkları çivi yazısını Anadolu'ya da yaymışlardır. Ticaret yoluyla Anadolu'ya gelen yazı, yerliler tarafından benimsenmiş ve resmi yazışmalarda kullanılmıştır.

Mezopotamya'da çivi yazısının Sümerler tarafından icat edilmişinden, yaklaşık 1200 yıl sonra Anadolu insanı çivi yazısı ile tanışmıştır. M.Ö. 2. bin yılın hemen başlarına rastlayan bu tanışma, Anadolu'nun tarihi devirlere girişini sağlamıştır.

M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreği (1950-1750) içerisinde, yaklaşık 200 yıllık bir döneme damgasını vuran "Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler" bir başka deyişle "Anadolu'da Asur Koloni Çağı" tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Asur ve Anadolu arasındaki ticari ilişkinin boyutunu incelemeye geçmeden önce Yakındoğu'nun en önemli uygarlıklarının kurulduğu bu iki bölgenin coğrafi koşullarını ve M.Ö. 2 bin yıllarından önceki hayat şartlarını irdelemeye çalışalım.

1. ANADOLU VE MEZOPOTAMYA'NIN COĞRAFYASI

İnsan topluluklarının oluşumunda, üstünde yaşadıkları topraklar önemli rol oynamaktadır. Tarihi olaylar coğrafi bir zemin üzerinde cereyan ettiğinden, tarih araştırmacılarının coğrafya ile özellikle ilgilenmeleri gerekir. Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinin coğrafi özelliklerinin bilinmesi ayrıca bir önem kazanmaktadır.

Coğrafya'da fiziki ve beşeri olmak üzere iki inceleme alanı vardır. Fiziki coğrafya yer şekilleri, iklim ve fiziki çevre ile ilgilenirken, Beşeri coğrafya araştırmalarında ise; topluluk halinde yaşayan insanların toplumsal ve ekonomik gelişmeleri mekân şartları dâhilinde incelenip gösterdiği değişiklikler tespit edilmeye çalışılır. Ekonomik coğrafya çalışmalarında muhtelif iktisadi malların nerede buldukları nerelerde istihsal edilmeleri imkânının mevcut bulunduğu ve bu malların nasıl elde edileceği gibi konularla ilgilenmektedir. İnsanlar yaşamak için birçok şeye ihtiyaç duymakla birlikte bu ihtiyaçlarını gidermek için hiç durmadan çaba göstermektedirler. İnsanların gösterdikleri çabaların tümüne ekonomik faaliyet ve bu faaliyetleri inceleyen bilim dalına da iktisat (ekonomi) denmektedir. Bu bağlamda mübadele ve ticaret faktörleri de doğal olarak var olan unsurlar olarak karşımıza çıkacaklardır.

Ticaret olayının meydana gelmesinde ise bölgelerin yer altı, yer üstü servetleri gibi çeşitli tabiat şartlarının bilinmesi gerekmektedir. Böylece her bölgenin farklı fiziki koşulları ülkeler arasında ürün ve üretim farklılıklarına sebep olacaktır. Coğrafyadan kaynaklanan farklı üretimler insanların kendilerinin sahip olamadıkları ihtiyaç maddelerine olan talebini yani mübadele olayını ortaya çıkartacaktır. Arz ve talep kanunu olarak nitelendirebileceğimiz mübadele şartlarının yerine getirilmesi sonucunda ise doğal olarak ticaret olayı meydana gelecektir.

Şimdi, tezimize Anadolu ve Mezopotamya'nın fiziki şartlarını, stratejik konumlarının önemlerini, Eski çağlardaki ekonomik coğrafyalarını ve ilk ticaret ilişkilerine dair izlerini tespitle konumuza devam edelim.

Anadolu üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki bu yarımada doğu-batı doğrultusunda uzanan bir dikdörtgeni andırır. Coğrafi konum olarak Dünyanın kuzey yarım küresinde, Ekvator ile Kuzey Kutbu arasında ortalama bir mevkidedir. Göze çarpan ilk özelliği merkezi bir durumda olmasıdır. Böyle bir durumun iktisadi faaliyetleri kamçulamak açısından önemi ortadadır.

Jeolojik yapısı genel olarak volkanik ve tortul kayalarla bunları örten topraklardan meydana gelir. Değişik bölgelerde jeolojik dönemlere ait tüm oluşumlara rastlanır.

Fiziki olarak en dikkat çekici karakteristik özelliği yüzey şekillerinin çeşitliliğidir. Burası dağlar, platolar, ovalar ve irili ufaklı vadilerden oluşan bir mozaik görünümündedir. Bu yüzden de küçük çaplı bir kıta olarak kabul edilebilir. Nitekim bu özelliği nedeniyle Eskiçağ'da Küçük Asya (Asia Minor) olarak adlandırılmıştır.

Anadolu'nun diğer bir önemli özelliği ise kara kütleleri ortasında yer almakla beraber aynı zamanda denizle çevrili olmasıdır. Atlas okyanusunun bir kolu olan Akdeniz, eski dünya karaları içine derin bir şekilde sokulmakta ve kolları ile Anadolu'yu üç koldan kuşatmaktadır. Bu durum da dış dünya ile kolay münasebete geçmesini sağlamaktadır. Üçüncü özellik ise, önemli yollar üzerinde yer almasıdır. Bu yollardan birisi başlıca medeniyet merkezleri olan Akdeniz, Hint, Çin ve doğu ülkelerini birbirine bağladığı gibi bir ikincisi Karadeniz kıyılarına ve bu kıyıların ötesine uzanmaktadır. Batı doğu doğrultulu birinci yol ürünleri bakımından birbirine benzemeyen memleketler arasında yapılan ticaret ve mübadelesini sağlamaktadır.¹

Anadolu oldukça yüksek bir ülkedir. Hemen hemen yarısını engebeler oluşturur; plato ve ova gibi düzlükler ise toplam alanın 1/ 3'i kadardır. Yer şekilleri

¹ Besim Darkot, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, 2. Basım, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1961 s. 3.

itibariyle Anadolu Batıya doğru uzanan İran platosunun devamı olduğundan, genelde dağlık ve yüksek bir yayladır. Bu yayla üzerindeki dağ silsileleri doğu batı yönünde uzanır. Kuzey ve güney sahillerine paralel olarak uzanan bu kenar dağlar İç Anadolu'da yüksek yaylaların oluşmasına neden olmuştur. Kuzey Anadolu dağları birbirini takip eden sıralar halinde uzanır. Güney Anadolu ise Toroslar sistemi ile üç kısma ayrılır. Batıda İcel bölgesinde başlayan, Orta Toros dağları yükselir. Bu dağlar kuzeydoğuya doğru yönelerek güneydoğu Toroslarını vücuda getirirler. Orta Toroslar bölgesi eski çağ tarihi bakımından büyük önem taşır. Çünkü Orta Anadolu'yu Kilikia ovasına bağlayan tek yol buradan Gülek boğazından geçmektedir.

Toros blokları Anadolu'da kapalı bölgeler oluşturarak uygarlıkların gelişmesine büyük olanak sağlamışlardır. Araştırdığımız konu itibariyle bizi en çok ilgilendiren bölge Orta Anadolu bölgesidir. M.Ö 3. ve 2. bin boyunca burada yaşayan kavimlerin medeniyetlerini bu bölgede kurduklarını görmekteyiz. Kızılırmak havzasındaki yüzlerce höyük bunun en güzel kanıtıdır.

Anadolu akarsu bakımından da oldukça zengindir. İktisadi faaliyetler açısından suyun oynadığı rol çok önemlidir. İnsanın yaşayış ve sağlığı doğrudan doğruya suyun varlığına dayanır. Tarım işleri, ulaşım gibi faaliyetlerde su önemli rol oynamaktadır. Anadolu'nun başlıca nehirlerinden olan Yeşilirmak, Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Fırat, Dicle gibi nehirler geçtikleri yerlerde büyük öneme sahiptirler. Oluşturdukları altüvyonlu topraklarda her türlü tarımsal faaliyet yapılmakla birlikte oldukça bol mahsuller elde edilmektedir.

İklim olarak Anadolu'da birbirinden farklı üç iklim tipi tespit edilmiştir. Akdeniz iklimi; Güney ve Batı Anadolu'da bu iklim tipi görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık geçer, yağmur ve kar yağmaz. Karadeniz iklimi; Anadolu'nun kuzey kesimine hâkim olan iklim her zaman yağışlıdır. Kışlar ılık ve rüzgârlıdır. Step iklimi; Orta ve Doğu Anadolu'nun yaylalarının iklimidir. Yazlar da kışlarda sert geçer. Yazın çok sıcak, kışın da çok soğuktur.

Arızalı bir topografik yapıya sahip olan bu yarımada farklı özellikteki coğrafi birimler içerir. Söz gelimi Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Doğu Anadolu, İç Anadolu ile

Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgeleri birbirlerinden oldukça farklı görünümündedir. Hemen her çevredeki bitki örtüsünün kendine özgü karakteri bulunmaktadır ki, bu da büyük çapta bölge sakinlerinin geçim tarzını belirleyerek farklı tonlarda yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Anadolu'nun en çarpıcı ve ilginç yönü bu çok renklilikten kaynaklanmaktadır.

Anadolu'nun fiziki coğrafyasını belirledikten sonra jeomorfolojik öneminden bahsedebiliriz. a) Anadolu'nun üç yandan denizle çevrilmiş olması orada birçok kıyı uygarlıklarının doğuşuna neden olmuştur. b) Orta Anadolu'nun ortalama denizden 1000 m yükseklikte bir yayla meydana getirmesi o bölümde bozkır uygarlıklarının gelişmesine yol açmıştır. c) Kuzeydeki ve Güneydeki sıradağlardan başka doğuda yüksek dağların ve Güneydoğuda Antitoros dağlarının bulunuşu Anadolu'da kapalı bölgeler oluşturmuş bunlarda değişik uygarlıkların gelişmesine neden olmuştur. d) Önemli yolların odak noktasında olması dolayısıyla ülkeler arasındaki bağlantılarda büyük önem taşımaktadır.

Şimdi Anadolu gibi birçok uygarlığa beşik olmuş Mezopotamya coğrafyasının özelliklerini inceleyerek konumuza devam edelim.

Mezopotamya, Kuzey ve Doğu'dan Anadolu-İran yüksek yaylaları Güneybatıdan Arabistan Masifi Batıdaki Akdeniz kıyılarından Filistin ve Lübnan dağlarıyla çevrelenmiş yaklaşık 1200 km uzunluğunda 400 km genişliğinde bir alandır. Coğrafi olarak bir bütün olarak Mezopotamya'yı Basra körfezinde kuzeybatıya doğru uzanan geniş bir alçak depresyon olarak ifade etmek mümkündür.

Kuzey ve güney kısımları doğal koşullar bakımından birbirinden oldukça farklıdır. Kuzey kesim dağlık, güney kısım ise aksine, Dicle ve Fırat'ın taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş verimli ovalardan ibarettir. Kaynaklarını Anadolu'dan alan Fırat ve Dicle ülkenin hayat kaynaklarıdır. Fırat ve Dicle kalker bir plato tarafından ikiye ayrılmıştır. Dicle ve Yukarı Zap arasında kalan Ninive, Kalhu, Dur Şarukun gibi merkezlerle Asur üçgenini oluşturur. Güneye vardıklarında ise Yakınoğu'da benzerine rastlanamayan düz bereketli bir ova oluşturmuşlardır.

Mezopotamya'nun iklimi en eski zamanlardan günümüze değin fazlaca değişikliğe uğramamıştır. Bölge yazın dünyanın en sıcak yerlerinden biridir. Orta Asya ve İran'dan gelen kutup havası nedeniyle kışlar oldukça soğuk geçer. Sonbahardan ilkbahara değin, Akdeniz'den gelen alçak hava tabakalarının getirdiği yağışla birlikte Fırat ve Dicle'nin suları artar ve zaman zaman bu durum taşmalara neden olur. Doğa Kasım ayından başlayarak yeşerir. Güneydeki çöllük alanlarda ise bitki yetişmez. Kil ve tarımsal ürünler yönünden zengin olan Mezopotamya'da maden, sert taş ve kaliteli kereste yoktur. Yapılan araştırmalar Mezopotamya uygarlıklarının tarihin ilk dönemlerinden beri bu tür gereçleri dış ülkelerden ithal ettiğini göstermektedir.

Bu coğrafyanın asıl önemi, üzerinde kurulan uygarlıkların, Eski Dünyanın tüm medeniyetlerini siyasal, ekonomik ve kültürel manada yoğun bir şekilde etkilemesinden kaynaklanır. Özellikle bölgenin coğrafi konumunun, dünyayla ilişkisini sağlayacak kıtalara olan yakınlığı bölge ülkelerinin dışarı açılmasında önemli bir rol oynamıştır.

3. ANADOLU' DA ASUR KOLONİ ÇAĞI

M.Ö. 2100'lerde, yani Yeni Sümer çağından hemen sonra mülkiyet anlayışı esaslı bir şekilde değişmiş ve birbirinden bazı farklarla, Babil ve Asur'da Sümerlerin eski devlet mülkiyet sistemi yerine şahsi mülkiyet sistemi almıştı. Bu görüş değişikliği, Mezopotamya'da iktisadi faaliyetlere canlılık vermiş, dolayısıyla, gelişen iktisadi hayat dışarıda da imkânlar aranmasına ve yakın bölge olan Anadolu ile iktisadi ilişkilere girilmesine sebep olmuştur.²

Anadolu ile çok eski çağlardan beri ilişki içerisinde olan Mezopotamyalılar bu coğrafyanın doğal zenginliklerinden de haberdardılar. Böylelikle eskiden beri var olan, Anadolu'nun bu zenginliklerine kavuşma ideallerini bir şekilde organize etmek durumundaydılar ve bu idealleri daha sonraki yıllarda Asurlular sayesinde sistemli bir şekilde gerçekleştirme imkânına kavuştular. Ayrıca Anadolu'daki sulh ve sükûn ortamı da Anadolu'yu tercih etmelerinde önemli bir nedendi. Bu nedenlerden dolayı Anadolu Asurlu tüccarlar için bir cazibe merkezi haline gelmiştir diyebiliriz.

Diğer taraftan Anadolu'daki beylik ve krallıklar yerli ekonomiyi başka bir ülkenin tekeline bırakıp, tüccarların Anadolu'da kolonileşmelerine izin vermişlerdi. Bu düşüncenin altında yatan sebepleri iki madde halinde şöyle özetleyebiliriz. Anadolu halkının, hayatının temin ve devamlılığının sağlanması zorunluluğu ve Anadolu'dan talep edilen kıymetli madenlerin, değerli taşların sevki karşılığında, Anadolu'da olmayan madenler, eşyalar, yiyecekler, ülkeye girecek ve ayrıca tüccarlardan alınacak vergiler sayesinde başka bir geçim kaynağı da böylelikle sağlanmış olacaktı.

Şimdi Asurlu tüccarların sözünü ettiğimiz bu ticaret ağını Anadolu'da nasıl örgütlediklerini inceleyelim.

Asurluların Anadolu'da kurdukları ticaret merkezleri üzerine bilgilerimiz Kaniş (Kültepe) de yapılan araştırmalar burada çıkarılan tabletler sayesinde

² Emin Bilgiç, " M.Ö 2000 yıllarında Mezopotamya Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler", IX. Coğrafya Meslek Haftası, 22-28 Aralık 1954, s.195.

edinmekteyiz. Tabletlerin verdiği bilgiye göre bu ađ iki tür ticaret merkezinden oluşmaktaydı. Bunlar bağımsız kent beylikleri yakınında kurulmuş olan Asurlu tüccarların belirli bir serbestlik içinde yaşayıp mesleklerini icra ettikleri ‘‘ Karum’’ denilen pazar yerleri ile daha küçük ticaret merkezi niteliğindeki ‘‘ Wabartum’’lardır.

Kültepe’de yapılan kazılar neticesinde tepenin eteğindeki dzluteki mahallenin Asurlu tüccarlara ait bir Karum olduğu, tepeninde o zamanki Kaniş kenti harabeleri olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı kazı raporlarında tüccarların oturduğu mahalleye ‘‘ Kaniş Karum’’ denilmekte, tepedeki kazılardan da ‘‘Kültepe Kazıları’’ diye bahsedilmektedir.

Anadolu’da bu çağın ne zaman ve nasıl başladığına dair kesin bir bilgi yoktur. Belgelerden de anlaşıldığı gibi Asurlu tüccarlar öncelikle ana merkezi, Asur şehrinde tutarak ticari faaliyetleri idare etmişlerdir. Zaman geçtikçe, tüccarlar devamlı suretle Kaniş’te iskn etmeye başlamışlardır. Asurlu tarafından yürütülen ticaretin en yoğun olduğu bu dönem, Kültepe’deki II. tabakaya (takriben M.. 1900 ile 1830 yılları arası) denk düşmektedir ve Kültepe tabletlerin çoğu, bu tabakaya ait evlerde keşfedilmiştir.

Asurlu tüccarların kolonilerinin merkezi Kültepe (Kaniş)’ tir. Karum ve Wabartum adı verilen diğer şubeler yönetimsel olarak en büyük Karum olan, Kültepe’ye bağlanmışlardır. Ticaret kolonilerinin güçlü bir organizasyona sahip oldukları görülmektedir. Bir metinde 20’in üzerinde Karum adından bahsedilir. Bunlar; Burushattum, Durhumit, Tawinia, Waşışana, Zalga, Badna, Hanakna, Karahna, Mama, şalatuwar, şamuha, Tuhipia, Ulama, Waşhania; şehirleridir. Bu Karumlar içerisinde Kaniş hariç, diğerleri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır ve kesin değildir.

Ayrıca Wabartum oldukları zannedilen 24 tanede yer adı söz konusudur. Bunlar; Ankuwa, Badna, Hanakkak, Karahna, Kuburnat, Kusara, Mamma,

Salatu(w)ar, Samuha, Tegarama, Tismurna, Tuhpia, Ulam(m)a, Upi, Washania, Zalpa, Zimishuna, Purushadditum, Habura, Nenassa, Sadduatam, Qatara, Razama'dır.³

Bazı yerlerin Karum ya da Wabartum oldukları kesin tespit edilemediği için her iki şekilde de adlarının geçtiği görülür.⁴ Karum ve Wabartum bu teşkilatın temelini teşkil etmekte olup, sık sık değişen Asurlu memurlar tarafından idare edilmektedirler.

Bu ticari şebekelerin işleyiş tarzına baktığımızda Asur'da oturan, ummeanum denilen, büyük sermaye sahiplerinin birleşerek, büyük şirketler kurduklarını ve bu şirketlere bağlı ajanları vasıtasıyla ticari ilişki sağladıklarını görmekteyiz. Gerek bu ajanlar gerekse kendi hesabına çalışan tüccarların bir nevi banka rolünü oynayan bu şirketlerde, naruggum muameleleri gereğince "naraggum" adı altında hesapları bulunmaktadır. Birçok vesikalara göre bu şirketlerde, ciro muameleleri, borç ve alacak devri diye tanımlayabileceğimiz işlemler yapılmaktadır. İşte bu ajan tüccarlarla, serbest tüccarlar Anadolu'da kurdukları ticari şebekeyi, Anadolu'nun kıymetli madenleriyle, Asur pazarından tedarik ettikleri kalay ve mamul maddeleri mübadele etmek maksadıyla işletmekte başarılı olmuşlardır.

Asurlu tüccarların kolonilerini Kaniş'te nasıl tesis ettikleri ve yaşam biçimlerinin nasıl olduğu hususunda bıraktıkları maddi kalıntılar sayesinde fikir edinmekteyiz. Karum kazılarında ortaya çıkarılan tabakalar bu konu hakkında bilgilenmemizi sağlar. Kazılarda (1948- 1954) ana toprağa varılmadan önce dört yapı katı tespit edilmiştir.

IV. tabaka höyüğün eteğindeki teras üzerinde yerleşilen bir başka deyişle şehrin (höyük) en erken tarihli tabakasıdır. Yapılan kazılar neticesinde bu tabakada erken bronz çağı evrelerinin yaşanmış olduğu anlaşılmıştır ki bu aşağı yukarı M.Ö. 3000 tarihlerini verir.

III. tabakada tablet bulunamamıştır. Fakat maddi kalıntılardaki değişim net şekilde gözlenir. Binaların temeli IV. katın üzerinde yükselir.

³ Veyssel Donbaz: "Anatolia As An Old Trade Center", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*. 12/13,1981. s. 29-32

⁴ Sabahattin Bayram ve Emin Bilgiç, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara: T.T.K Yayınları,1995 s.38

II. tabaka ise, Karum'un 4 tabakası içerisinde, mimari kalıntı ve obje açısından en zengin olanıdır. Bu katın Asur Koloni çağında Orta Anadolu medeniyetini temsil ettiğini söyleyebiliriz. İnsanların yaşam standartları hakkında en çok bilgi bu tabakadan gelmektedir. II. tabakanın en karakteristik yanı mahalledeki toplulukların yaşam biçiminden kaynaklanır. Asurlu tüccarlar genelde Asur mahallesinde yaşamayı tercih etmelerine rağmen, bazı kereler Anadolu mahallesindeki evlerde de oturdukları tespit edilmiştir. Tabakada çıkan arşiv belgelerinin tanıklığına göre, mahalleler birbirine çok yakındı ve iki komşu insan birbirleriyle uyum içerisinde yaşamaktaydı. Asurlu tüccarlar Karum bölgesinin Kuzey kısmıyla ticaret merkezinin içinde toplanıyorlardı. Yerliler ise güney bölgesinde bulunuyorlardı.

Evler üç parçaya ayrılmış, bir bölümü ofis, bir bölümü depo ve arşiv olarak, diğer kısmında ise insanların yaşayabileceği şekilde planlanmıştır.

II. Tabakanın en önemli yanı ise Anadolu'nun II. Binli yıllarına ışık tutan binlerce tabletin bu kattan çıkmasıdır. Asurlu ve yerli tüccarlara ait arşiv binalarından ve özel arşivlerden gelen bu tabletler koloni yığını restore etmede çok büyük önem taşırlar. II. tabaka büyük bir yangınla son bulmuştur. I. tabaka Karum'un en yeni tabakasıdır ve üç kısımda incelenir. Tabaka 1c: Karum bölgesinde bu tarihlerde, geçici olarak yerleşildiği anlaşılmıştır. Tabaka 1b: Asur ticaret Kolonileri çağının parlak bir safhasını temsil eder. Şehrin genel yayılımı, planı ve madeni aletler göz önünde tutulursa I b şehrinin de parlak bir Orta Anadolu merkezini temsil ettiği görülür.⁵ Yalnız I b şehri eski dünya ticaretinin, merkezi II. şehirden ayıran önemli değişiklikten biri bu safhada Asur ile sürdürülen ticaretin zayıflamış olmasıdır.

K. Balkan I b' de tüccarların hala ticaret uğraştıklarını, eskiden olduğu gibi bu safhada da teşkilatlı buldukları ve herhalde Asurla zayıf bir münasebetin olduğunu söyler.⁶ Ayrıca Asurdan eskiden olduğu gibi kalay ve kıymetli taşlar getirildiğinde dair bir bilginin olmadığını ve getirilen elbise cinslerinin de fakirleştiğini yazmaktadır.⁷

⁵ Özgüç, Kültepe Kaniş II, Eski Yakın Doğunun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, s.15.

⁶ Tahsin Özgüç " Kültepe 1950 yılında TTK Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor", Bellekten, 17.s. 107.

⁷ Kemal Balkan, Kaniş Karum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahadeler, Ankara, 1955, s.

Tabakalarda rastlanan buluntuların en önemlilerinden biri olduğundan bahsettiğimiz tabletler hakkında bilgilerimiz ise şöyledir. Yaklaşık M.Ö. 2000'lerde veya daha sonra en canlı halini almış Mezopotamya- Anadolu ilişkileri yansıtan bu vesikalara ilim çevresince "Kappadokya vesikaları" veya " Kültepe Tabletleri" adı verilmiştir. Tabletlerin büyük çoğunluğu II. tabaka ve bir kısmı da I b tabakasında çıkarılmıştır.

Kültepe tabletleri Asurlu tüccarlara ait olduğundan, Eski Asur lehçesi ve çivi yazısı ile yazılmıştır. Aynı zamana ait, aynı cins vesikalardan bazıları kazılar sırasında Sorgun'a 20 km mesafedeki Alişar'da Hititlerin merkezi olan Hattuşaş'ta bulunmuştur. Yine rastlantı sonucu bazı yerlerde de birkaç tablet tesadüfî olarak ele geçmiştir. 1948'de başlayan yeni kazılara kadar Kültepe' de elde edilen 3000 kadar tabletin hemen hemen 2000 kadarı dünyanın çeşitli müzelerine dağılmış ve bunların aşağı yukarı hepsi müstakil kitaplar halinde yayınlanmıştır.

Kültepe tabletleri genellikle ticari ve hukuki nitelikte vesikalardır. Geniş ölçüde ticari mektuplar çeşitli senetler mahkeme zabıtları, mukaveleler, hesap listeleri, borç ve faiz meseleleri, ticari mallar ve taşınmaz malların alım satımı ile ilgili hususlarda yazılmış oldukları görülür. Belgelerdeki esas gaye ticarettir. Ticaretin gerekli kıldığı unsurların yerine getirilmesi için lazım olan kuralların uygulanması esasını taşır.

Hukuki alanda değerlendiren tabletlerde ise tüccarların özel hayatlarına ait, evlenme, boşanma evlatlık alma gibi sosyal münasebetleri ile ilgili konularla, Asurlu tüccarların işlerine dair birbirleriyle, yerlilerle veya Asur'da olan eşlerine yazdıkları yüzlerce bireysel mektup vardır. Bunların dışında yerli Beylerin Asur koloni teşkilatına ve onların beyliklere yazdıkları, idari teşkilatı ve bunların işleme tarzı hakkında bilgi veren mektuplarda bulunmaktadır.

Ayrıca bu vesikalar sayesinde, Anadolu halkının hayatını, sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerden aydınlatmakta mümkün olmaktadır. Çünkü vesikalarda birçok

şehir adları, tanrı ve şahıs adları, bazı madeni maddelerin veya toprak ve hayvan ürünlerinin adları geçmektedir. Bu isimlerin incelenmesi neticesinde yerli halk, halkın dili, dini hakkında bilgi edinilmektedir. Fakat bu vesikaların varoluş sürelerinin takribi 19.yy ortaları ile 18 yy. arasında Koloni Çağı olarak adlandırılan dönemi kapsadığı göz ardı edilmemelidir. Ticari aktivitenin bitişiyle birlikte, bu bilgilerinde sona erdiklerini ve Asur yazısının bir daha kullanılmadığını görmekteyiz.

Koloni çağının Anadolu'da hangi tarihler arasında yaşandığını tespitite ve Koloni Çağı kronolojisini oluşturmada, Asur kronolojilerinden yararlanılmaktadır. Asur kralları soylarının eskiliğini, krallıklarının meşruluğunu göstermek maksadı ile Sümer ve Babil kralları gibi kral listeleri düzenlemişlerdir. Bu listelerde takip edilen usul, eski kral isimlerini alt alta sırlamak, kimin hangi kralın oğlu veya biraderi olduğunu ve ülkeyi kaç yıl idare ettiklerini kaydetmekten ibarettir.⁸Koloni Çağının tarihlendirilmesinde, arkeolojik belgelerin yanı sıra, filolojik belgelerde geçen Asur kralları ile belli başlı tüccar ailelerinin isimlerinden de yararlanılmaktadır.

Koloni Çağının tarihlendirilmesinde, arkeolojik belgelerin yanı sıra, filolojik belgelerde geçen Asur kralları ile belli başlı tüccar ailelerinin isimlerinden de yararlanılmaktadır.

3.1 KUZEY MEZOPOTAMYA'DA ÖZEL MÜLKİYETİN GELİŞMESİ

Eski Asur ile Eski Babil'in ekonomik, ticari ve kişisel servet ile sarayın ekonomik hayata katılımı arasında büyük bir fark vardır. Asur'da Babil'deki merkeziyetçiliğin yerine ticari ilişkilere katılmaktan veya müdahaleden uzak olan, sadece verimlilik ünitesini gören bir idari sistemi vardı. Bu da bir şehir meclisi ile onun başında bulunan waklumdan ibaret olan bir sistemdir. Bu rağmen bu faal ticari hayata Anadolu yerli halkının katılımı ticari değil, sadece günlük ihtiyaçları karşılamak için mal

⁸ Firuzan Kınal " Khordabad Kral Listesi ve Kronoloji" *Belleten*.166, 1978. s.171.

ve tüccarlardan ödünç para almak  eklinededir.⁹Asur'u bağımsız bir devlet yapan İlişuma'dır. (M.Ö. 2000) Bu kralın çabalarıyla Asurlular şehir hayatına geçmişlerdir.

3.2.ASUR'DA ŞİRKETLERİN KURULUŞU VE ASURLU

TÜCCARLARIN DIŞA AÇILMALARI

Eski Babil Hanedanı ile  ağıdaş olmak üzere Kuzey Mezopotamya'da ve Asur'da birden bire o zamana kadar benzeri görülmeyen büyük bir ekonomik ve ticari faaliyetlerle karŐılaŐılmaktadır. Metinlerden öğrenildiğine göre, Asur büyük bir ticaret şehri haline gelmiş, kişisel servet sınırsızlaşmıştır. Bu devirde Asur'da oturan büyük sermayedarların birleşerek Şirketler kurduğu ve ajanları aracılığıyla Anadolu ile ticari ilişkilere girdikleri gözlenmektedir. Sermaye sahipleri Anadolu'ya da yayılarak, tappau dedikleri ortaklar, ticari ajanlar ve Őamallu denilen yardımcılar da bu Şirketler adına ve kendi hesaplarına ayna, tarak gibi süs eşyası, zamanın modasına uygun çeşitli kumaŐlara ve kalaya kadar Anadolu'da çok istenen madenleri Anadolu'ya eşek kervanlarıyla götürmüşlerdir. Gerek bu ajanların, gerekse kendi hesabına çalışan tüccarların bir çeşit banka rolünü oynayan bu Şirketlerde "naraqum" adı altında hesapları bulunmaktadır. Birçok metinden anlaşıldığına göre bu Şirketlerde bir çeşit ciro muameleleri, borç ve alacak devri işleri yapılmaktadır. Bu ajan tüccarlar, müstakil tüccarlar, Anadolu'nun kıymetli madenlerini değiş tokuŐ yaparak Asur'a götürmek istemişlerdir. Ve ticari Şebekeyi 200 yıl kadar iŐletmiş ve idare etmişlerdir.¹⁰

Kuzey Mezopotamya'da Asur şehri devletin merkezi ve pazar yeri haline gelmiştir. Bu pazarda Asur'un dört yanından gelen malların mübadelesi ve satışı yapılmıştır. Özellikle metinlerden öğrendiğimize göre Anadolu ve Babil malları burada alınıp satılmıştır. Asur memleketi ve Asur şehri pazarı, çeşitli yerlerden gelen mamul ve gayri mamul eşyanın bunlara ihtiyaç duyan başka pazarlara sevkini sağlamak ve dış pazarlarda bulunan çok kıymetli madenleri Asur'a çekmek için daha sistemli bir

⁹ Emin Bilgiç, "  ivi Yazılı Hukuki İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları", *Belleten*. 11.44, 1947, s. 589.

¹⁰ Bilgiç, s.588

faaliyete girişmiştir. Bu konuda en uygun yer olan Anadolu seçilmiş ve sonuçta Asur Ticaret Kolonileri devri oluşmuştur.¹¹

3.3 ANADOLU'DA SİYASİ DURUM (ŞEHİR KRALLIKLARI)

Anadolu'nun en eski adı Hatti ülkesidir. İlk defa Mezopotamya'nın yazılı kaynaklarında Akad sülalesi döneminde (M.Ö. 2350-2150) bu isim kullanılıyordu. Ayrıca Asur yıllıklarında da M.Ö. 630 yıllarına kadar bu isim süregelmiştir. Hattiler Anadolu'ya kendi isimlerini vermişler, uzun süre Anadolu bu isimle anılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da belli başlı krallıklar vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Hattus Krallığı: Bu krallığın isminin Kültepe tabletlerinde geçen Hahhum sinonimi olduğu ileri sürülmüştür. Hattus bugünkü Boğazköy olup Hitit İmparatorluğu'nun başkentidir. Hattus bir karumdu.

Kussara Krallığı: Yeri henüz tespit edilememiştir. Bu krallığın en meşhur kralları Pithana ve oğlu Anitta'dır. Boğazköy'de bulunan Anitta metninde bu iki kralın gece baskını usulüyle belli başlı Anadolu şehirlerini ele geçirdiklerinden bahsedilmektedir.

Zalpa Krallığı: Hakkındaki bilgileri Anitta metninden öğreniyoruz. Zalpa ve Kaniş tarihi düşmandılar.

Purushanda Krallığı: Yeri henüz kesin değildir. Bu krallıkta "ruba'um rabi'um" denilen " büyük mahalli krallıklar " vardı.

Wahsusana Krallığı: Rubatum (kraliçe) tarafından yönetiliyordu.

¹¹ Emin Bilgiç;" Anadolu'nun İlk Tarihi Çağı'nın Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu", AÜDTCFD, 6.5, 1948, s.489.

Harsamna şehri. Anum Hirbi'nin mektubunda bu şehrin ismi geçer ve atlarıyla meşhurdur. Şehrin müstakil bir kral tarafından mı yoksa bir memlekete mi ait olduğu ve yeri kesin olarak bilinmiyor.

Ayrıca Durhumit, Hurrama, Luhuzatia, Sihuva, Sinahuta ve Usunala şehirlerinin de birer kralları vardı.

Kaniş Krallığı: Bugünkü Kayseri'nin 22 km kuzey doğusundaki Kültepe'dir. Burada 1890-1925 yılları arasında yabancılar tarafından kazılar yapılmıştır. İlk üç kazıda belge bulunamamıştır. 1925'te B. Hrozny Karum sahasında çivi yazılı belgeler bulmuştur. 1948 yılından beri Prof. Dr Tahsin Özgüç başkanlığında ve Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile kazılar devam etmektedir. Kazılar eski Kaniş şehri harabesinde yani kralın ve yerlilerin oturduğu tepe kısmında ve Asurlu tüccarların yerleştikleri Karum alanında yapılmıştır. Ve 4 yapı katı ortaya çıkarılmıştır. IV. ve III. Tabakalarda çivi yazılı belgeler bulunamamıştır. Tabletlerin çoğunluğu II. yapı katında bulunmuştur. Ib katında ise 250 kadar çivi yazılı tablet bulunmuştur. Şimdiye kadar 20.000'in üzerinde Asur'da çivi yazılı tablet bulunmuştur. II. kat ve Ib yapı katı Asur Ticaret Kolonileri Çağını kapsar. Bu tabletlerin çoğu o zamanın ekonomisi hakkında bilgi verir. Sosyal, hukuki ve idari konularda tablet çok azdır.

Anadolu'nun hemen hemen tamamını etkileyen bir felaket Asur Ticaret Kolonileri Çağının sonunda meydana gelmiştir. Bu felaketten sonra birçok Anadolu kenti yakılmış, yıkılmış ve bir daha iskan edilmemiştir. Arkeolojik açıdan en belirgin özellikleri, Alishar, Kültepe, İkiztepe Karahöyük ve Achemhöyük'tür. Kültepe metinlerinde geçen önemli Anadolu şehirlerinden birçoğu Hititler çağında yok olmuştur. Bu facia Asur Ticaret Kolonilerine son veren olaylar zincirine eşdeğer midir? Yoksa bilinmeyen nedenlerle Asurlu tüccarların Anadolu'yu terk etmeleri üzerine çıkan ekonomik ve ticari çöküş felaketin bizzat kendisi mi olmuştur. Felaketin sebebi Hitit göçleriyle Koloni çağında başlayıp hemen hemen bütün 2. bin yıl boyunca devam eden Hititlerin Anadolu'yu yurt tutma, devlet kurma çabaları sonucu olmuştur.¹²

¹² Ahmet Ünal; "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anatolia*, 22, Ankara, 1989, s. 23.

3.4 M.Ö II. BINDE ANADOLU' DA HİTİTLERİN VARLIĞI

Anadolu'nun, batısındaki kıyıya dik, kuzeyindeki kıyıya paralel, güneydeki kısmen kuzeyle aynı şekilde uzanan sıradağların, dağlık doğu bölgesi ve insanların yaşamlarını sürdürebildikleri bu dağlık alanlar arasındaki yüksek platolar ve nehir vadilerinin oluşturduğu coğrafyası ve bu coğrafyanın oluşturduğu bazı doğa koşulları ile birlikte kuzey doğusundaki Kafkaslar, doğusundaki Transkafkasya ve İran, güneyindeki Mezopotamya ve Suriye batısındaki Balkanlar ile kurulan ilişkiler nedeniyle gelişen çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Hititler, Anadolu'ya akın eden Hint-Avrupalı boylardan birisidir. Hititlerin Anadolu'ya nereden göç ettikleri, yani anavatanlarının neresi olduğu konusu öteden beri tartışılmıştır.

Avrupa'nın belki de Asya'nın kuzeyinde oturan Hint-Avrupalı kavimler bilinmeyen nedenlerden dolayı M.Ö 3. binin son çeyreğinde Atlantik kıyılarından Hindistan'a kadar olan bir alan içinde güneye doğru göç etmişlerdir. Bu arada Anadolu'ya gelen Hint-Avrupalıların bazı bölükleri Balkanlardan, bazı bölükleri de Kafkasya üzerinden gelmişlerdir. Balkanlardan gelenler arasında Troya'lıları ve Thrakyalıları zikredebiliriz. Hititler ve birçok Hint-Avrupa boyları doğudan Kafkasya üzerinden inmişler ve ilk önce uzunca bir süre güney ve güneydoğu Anadolu'da kaldıktan sonra Orta Anadolu'daki yerlerini almaya başlamışlardır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Hititlerin, Anadolu'da buldukları tartışmasız olarak kabul edilmiştir. Özellikle Kültepe Ib safhasına ait metinlerde, yerlilerin bu arada Hititli kimselerin de büyük ölçüde ticari hayatın içinde yer aldıkları anlaşılmıştır. Ib katı tabletlerinde, babası Asurlu olup, oğlu yerli isim taşıyan kimselerin de buldukları bilinmektedir. Buna örnek olarak, tipik bir Hititçe şahıs adı olan Hattuşili'yi verebiliriz.

Hititlerin en eski yerleşim merkezinin Kızılırmak'ın güneyinde Kaniş-Nesa bölgesi olduğu bilinmektedir. Hititler, Anadolu'ya çok az sayıda ve bir idareci zümre olarak gelmişler ve düşük kültür seviyeleri yüzünden Mezopotamya ve en önemlisi Anadolu'daki Hatti ve Huri etkisinde kalmışlar ve tamamen asimile olmuşlardır.

Hititler, askeri yöntemler kullanarak, önce Hatti beyliklerini birer birer ele geçirip, Anadolu'da yayılma politikası yollarına gitmişlerdir. Hititlerin daha sonraki yıllarda Anadolu'da, büyük bir imparatorluk kurabilecek kadar büyük bir güce ulaşmasında, Anadolu'nun dağınık siyasi yapısı da hiç kuşkusuz etkili olmuştur. Anadolu'da, bu dönemde Hitit gücüne karşı koyabilecek güçlü bir devlet yoktu; Anadolu, küçük beylikler halinde yönetilmekteydi. Boğazköy'de bulunmuş olan Hititçe Anitta Metni'nde, Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta, babasının Neşa şehrini bir gece baskını ile ele geçirdiğinden, fakat şehrin halkına kötü muamele yapılmadığından bahsetmektedir. Metnin devamında Anitta, kendi icraatlarını anlatmakta ve birçok doğu şehirlerini zaptettiğinden söz etmektedir. Bu metin muhtevası bakımından da önemlidir, çünkü Anadolu'daki pek çok şehir devletinin isminden bahsedilmektedir.

Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'den kısa bir süre sonra yıkılma nedeni tam olarak anlaşılamamaktadır. Hitit kaynaklarında, imparatorluğun yıkılma nedenleri ile ilgili bilgi verilmemektedir. Hitit İmparatorluğu'nda, idari ve sosyal yapılarıdaki bozulmanın dışında, imparatorluğun çöküşünde, Mısır kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Suriye kıyılarında gözüken “ deniz kavimlerinin” etkisi olduğu düşünülmektedir.

4. ASUR KOLONİ ÇAĞINDA EKONOMİK HAYAT

4.1 ESKİ ASUR EKONOMİSİ

Mezopotamya'daki birçok şehir gibi Asur şehri de kendi hayatını sürdürebilmek gibi, önemli bir sebepten yabancı ticarete girişmek zorundaydı. Yağışlı bölgenin dışında yer alan pozisyonu ve yeterli miktarda yiyecek sunabilecek tarım alanlarından yoksun oluşu sebebiyle Asur şehrinin yaşamı bölgedeki birçok şehir merkezinden belkide daha tehlikeli durumdaydı. Dikkatimizi çevreye ve ekonomik koşullara yoğunlaştırırsak, Asur'un var oluş sebebi olarak onun stratejik pozisyonunu görürüz.

Asur büyük bir kale görünümündeydi ve bölgedeki şehirlere olan hakimiyeti ile birlikte Fırat kenarındaki Mari, Suriye ve Filistin bölgelerindeki ticaretinde kontrollüğünü yapmak gibi bir avantaja sahipti. Bu coğrafyanın sağladığı farklı avantaja, tarihsel faktörler de eklenince Asur'un var oluş çabaları sonuçsuz kalmadı.

Orta Bronz Çağ kapsamına giren Eski Asur kuruluş tarihinde çağın karakteristik ve geniş bir alanda kullanım gören metası bronzdur. Bronz, kalay ile bakır karışımından oluşan bir metaldir. Ve bu formülü açtığımızda karşımıza, Eski Asur'daki ticaretin bilinen ana eğilimi ortaya çıkar. Kendi sahip olduğu kalay kaynaklarının ve dokuma ürününün pazarlanması ve karşılığında başka maddeleri alarak yaşamın devamlılığını sağlanması prensibi.

4.2 ASUR'DAN ANADOLU'YA GETİRİLEN TİCARET

MALLARI

Ticari ilişkide aktif rol oynayan Asurluların Anadolu'ya getirdikleri mallar arasında, Asur pazarlarına başka yerlerden getirilen kalay başta gelmektedir. Çünkü Anadolu'da bulunmayan bu maden madencilikte ileri gitmiş olan Anadolu halkının ürettiği bakır ile karıştırılarak bronz eşya yapımında kullanılmaktaydı.¹³

Asurluların ellerinde bulundurdukları kalay kaynaklarının yerini bulma problemi sıkı ve sıcak tartışmalara yol açsa da, bu konuda kesin bir sonuç elde edilememiştir. Büyük bir olasılıkla kalay Ortadoğu içerisinde yer alan ve henüz tespit edilemeyen ocaklardan sağlanmaktaydı ki Tebriz'in doğusunda Karadağ dağlarının içinde kalay ocaklarının var olduğu bilinmektedir. Metinlerde kalayın Tebriz'in çevresindeki şehirlerden temin edildiğine dair bilgilere ulaşmaktayız.

Kaneş'teki belgelere göre; 13.500 kg yani 200 kadar eşek yükü miktarınca kalay Asur'dan Kaneş'e gönderilmiştir. Larsen, uygun bir tahminle 50 yılın üstünde bir süre içerisinde Asurdan yaklaşık 8 ton kalay ihraç edildiğini önerir.

Kalay ticaretinde transit bir şehir olduğu anlaşılan Asur ayrıca dokuma eşyalarının bizzat üretildiği yerdir. Asurlu tüccarlarca Anadolu'da satılan dokuma ürünlerinin çoğunluğunun hammaddesinin dışarıdan ithal edilen yünlerle yapılmış olması muhtemeldir. Asur'daki dokuma büyük ölçüde ticari evlerde kadınlar ve eşleri ya da Anadolu'ya yapılan ihracatta yüzde olarak çok küçük orana sahip olduğu ve bu malların pazarlama işini de Asurluların yüklendiği görülmektedir.

Kalay ve dokuma gibi büyük miktarları içeren ürünler dışında metinlerde, Mezopotamya'dan getirilen, baharat, ayna, tarak ve çeşitli süs eşyası gibi mamul eşyalara da dikkat çekilmektedir.

¹³ Bilgiç, s. 199.

4.3 ANADOLU'DAN ASUR'A SEVK EDİLEN MALLAR

Anadolu'da alışveriş neticesinde elde edilen, altın, gümüş, husarum (kehribar), samtum taşı (akik) ve yünün Asur'a sevk edilmesi Asurlu tüccarların başlıca gayesini oluşturmaktadır.

Asur'a büyük miktarlarda nakli yapılan maddenin ise bakır madeni olduğunu görmekteyiz. Bakır kaynakları açısından oldukça zengin olan Anadolu'da bu imkâna paralel olarak, maden işleme sanatı da oldukça gelişmiş bir durumdaydı. Bakırla birlikte her türlü madenin işlenmesi çok iyi öğrenilmişti (altın, gümüş, tunç ve hatta demir) bu devirde Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'da maden işçiliğinin ziraat kadar önemli olduğunu söyleyebiliriz. Büyük atölyelerde yapılan bu sanatı, beylerin idare etmiş olmaları muhtemeldir. Karumdaki büyük atölyeler, kullanıldıkları yerde sabit duran büyük kalıplar, madeni eşya ve heykeller bunun göstergesidir.

Bakır'ın Asur'a Anadolu içerisindeki bir kaynaktan götürüldüğünü belirlemiştik. Bu kaynağın Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan Ergani bakır madeni olma ihtimali kuvvetlidir ki, buradaki kazılardan elde edilen deliller çok eski zamanlardan beri madencilik yapıldığını doğrulamaktadır. Ergani bakır yatakları Anadolu'nun en zengin bakır madenlerine sahiptir. M.Ö. 7000 yıllarında işletilmeye başlanan ve günümüze kadar üretimi devam eden bakır yatakları 9000 yıldan beri faaliyettedir. Bu kadar uzun süredir işletilen bir bakır madeninin benzerine Anadolu'da başka yerde rastlanmamıştır.

Anadolu'da, bakırın dışarıya sevkinin yapıldığı merkez Puruşhattum şehridir. Burada toplanan bakır, gümüş karşılığında alınıp daha sonra Asur'a gönderiliyordu.

Ayrıca Asurlu tüccarların Anadolu içerisinde bakır ticaretinde canlı bir davranış sergilediklerini öğrenmekteyiz. Asurlu tüccarlar Anadolu şehirleri ve kasabaları arası bakır nakliyatını gerçekleştirmişler ve bu bakırı Asur'a götürerek kendi kalaylarıyla karıştırıp bronz yapmakta kullanmışlardır.

4.4 YERLİ HALK İLE ASURLU TÛCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

M.Ö. 2000'li yıllarda güney Mezopotamya'daki Babil'de olduğu gibi, kuzey Mezopotamya'daki Asur'da da mülkiyet anlayışı değişmiş, Sümerlilerin eski devlet mülkiyet sistemi yerine şahsi mülkiyet sistemi hakim görüş olması ve gelişme neticesi olarak, Asur devleti ve halkı süratle kalkınmış ve alış-veriş şartları bakımından Anadolu en müsait pazar sayılmıştır.

Kolonilerin merkezi Kültepe olmuştur. Karum ve Wabartum adı verilen şubeler, en büyük Karum olan bu merkeze bağlanmışlardır. Diğer adı geçen bütün bu ticaret merkezleri Kaniş'den talimat almışlardır. Asurlu tüccarlar, Anadolu halkının imal ettikleri kıymetli taşları, bilhassa altın, gümüş ve bakır Asur'a taşımışlardır.

Yerli krallara bağlı şehirler tepeler üzerinde ve kaleler içinde kuruluyordu. Asurlu kolonistler ise, bu şehirlerin eteğinde, dışarıda bir nevi serbest pazaryeri şeklinde Karum ve wabartumları kurmuşlardır. Asurlu tüccarlar kuzey Mezopotamya'ya en yakın ve en elverişli Anadolu'ya ticari amaçla gelmişler, siyasi ve idari bir gaye gütmemişlerdir.

Ticaret sisteminin kontrolü Mezopotamya'daki Asur'dan Kültepe baş kontrolörlüğünde, bütün Anadolu'daki Karum ve wabartumların kontrolü suretiyle işletilmekteydi. Karum merkezleri yıllık ve beş günden oluşan haftalık görevlendirilen devri memuriyet ve hizmetlerle yürütölmekteydi.

Anadolu'da Purushattum, Hahhum ve Kuşşara gibi büyük şehirlerde ruba'um rabium adı verilen "büyük mahalli krallar" vardı. Diğer şehirlerdeki ruba'um krallar da bunlara bağlı idiler. Aynı zamanda, normal olarak şehir ve yakın çevresini idare eden müstakil krallar da bulunuyordu. Kültepe metinlerinde müstakil olarak ülkesini idare eden kadın beyler (rubatum) den bahsedilmektedir. Rubatum'lar eői ruba'um rabi'um veya yalnız Ruba'um ile birlikte ülkesini idare etmekteydi.

Yine bazı memuriyet unvanlarından da anlaşıldığı üzere, şekillenmiş saray teşkilatları da vardı. Krallıklar ve şehirler kendi, içlerinde halkın işlerini sistemli ve kontrollü yürütmek üzere de teşkilatlanmış ve bir nevi lonca teşkilatı kurmuş bulunuyorlardı. Bu dönem Orta Çağın lonca sisteminin bir başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu sistem (daha sonraları Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde daha gelişmiş olarak son zamanlara kadar devam ede gelmiştir.

Yerli halk tarafından altın, gümüş bakır istihsal edilmekte, çeşitli yerli kumaşlar dokunmakta olup, ayrıca ticari hayatta da pek aktif bir rol aldıkları görülmektedir. Bunların dışında, esas itibariyle saraylarda çalışan memurların dışında, yerli halkın basit ziraatçı hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır.

Yerliler kendi aralarında bazen Asurca çivi yazısı ile mektuplaşmaktaydılar. Birbirlerinden daha çok ev, arsa, koyun, hububat, bal, yağ vs. alışverişi yapmaktaydılar. Asurlu tüccarlar ile yerlilerin ayrı takvimleri, mühletleri olduğu gibi, ayrı ağırlık ölçüleri de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu halkının hukuk anlayışına bakıldığında, Ruba'um rabi'um denilen büyük ve Ruba'um adı verilen küçük şehir krallıklarının yanında, müstakil olarak kendi krallığını idare eden şehir kraliçelerinin de mevcudiyeti gibi, yerlilerin birbirleriyle ve yerli kadınlarla Asurlu tüccarların evlenme ve boşanmalarda, erkek ve kadının eşit haklara sahip oldukları görülmektedir. Elde edilen metinlerin, eski Asur çağı stili ile yazılmış olup, esas itibariyle daha önce de bahsedildiği gibi, ticari maksatlarla gelmiş olan Asurlu tüccarların alış-verişleri ile ilgili muamelelerden, az da olsa evlenme boşanma, taşınmaz mal ve köle alım satımı ile ilgili konulardan oluşmaktadır.

Bu çağda, Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasında yapılan bu ticaretten her iki ülke de büyük karlar sağlamışlardır. Çünkü Asur'dan getirdikleri bir malı Anadolu'da en az iki katına satıyorlardı. Tüccarlar Anadolu şehirlerinde bile kendi aralarında yaptıkları alış-verişlerde borç alma ve borçlanmalarda, yıllık % 60 civarında faiz uyguladıkları halde, yerli (Anadolulu) halka ise, bazen % 240'lara varan yüksek faizlerle borç para vermişler, bu suretle yerli halkı kendilerine bağımlı kılmışlar, iktisadi

bakımdan yerli halk üzerinde nüfuz sahibi olarak onları, işlerinde gündelikçi olarak çalıştırmışlardır.

Tüccarlar arasında veya yerli halkla olan borç mukavelelerinde, eğer borçlu olan şahıs borcunu gününde ödeyemezse, alacaklının muhatabı olarak ticaret odası mesul sayılmaktaydı. Borçlu olan şahıs borcunu ödeyemiyorsa, ticaret odası bu borcu karşılamak zorundaydı. Ticaret odaları bilhassa tüccarlara kefil oluyorlardı. Çünkü tüccarların ticaret odalarında daima kredi hesapları bulunuyordu.

Anadolu'daki yerli krallara bağlılık yemini eden Asurlu tüccarlar, aynı zamanda ticaret esnasında uymak zorunda oldukları kuralların konduğu bir protokolü de birlikte hazırlamaktaydılar. Bu protokol metninde aşağıdaki maddeler bulunmaktaydı:

1. Anadolu'daki krallığa bağlı saraya malın cinsine ve miktarına göre vergi verilecek.

2. Getirilmiş olan kaliteli kumaşlardan ilk satın alma hakkı saraya tanınacak.

Ayrıca yerli krallar da Asurlu tüccarlara protokol anlaşmasına göre bazı garantiler vermekteydiler.

1. Yerli krallar, Asurlu tüccarların kendi resmi kurumları olan Karumlarda kanuni haklarını saklı tutup, emniyetli bir şekilde korunmalarını temin etmek.

2. Politik ve adli bakımdan Asur'a bağlı olan tüccarların serbest bölgelerdeki bütün haklarını korumak.

3. Yerli halkın, hudutları dâhilindeki yol güzergâhlarının emniyeti bakımından, soygun ve hırsızlığa karşı tedbir almak.

4.5 SARAYIN EKONOMİK FAALİYETLERİ

Yerli beylerin çok canlı bir ticari faaliyette bulunmadıkları, ama beyliğin ekonomisi açısından bazı önemli tedbirler aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bakımdan şehir kralları Anadolu'ya gelip giden tüccarlardan, malın cinsine, memlekete girip,

çıkmasındaki fayda nispetine göre oranları değişen vergiler almaktaydılar. Örneğin tunç yapımında çok gerekli olan ve Asur'dan getirilen kalaydan en fazla % 3 oranında vergi alınıyordu. Anadolu içerisinde alınıp-satılan mallardan ise sadduatum ve tatum gibi vergiler alınmaktaydı.¹⁴

Yerli beyler memleketin servetinin tamamıyla Asur'a gitmemesi için altının 5 misli kıymetli olan "amutum"un satışını yasaklamakta ancak dini amaçlar için çıkarılan paralardan vergi almıyorlardı. Yerli beyler gerek Asurlu tüccarların emniyetini sağlayarak, böylece içtimai gelişmede yardımcı dokunacak hizmetlerde bulunuyorlardı. Ayrıca yerli beyler Asur'un ve şehir meclisinin başındaki "waktum" un Asurlular ve şehir teşkilatı için yaptıkları tarzda işlerin alış-veriş işleriyle ilgilenmekteydiler. Yerlilerle Asurlular veya sadece yerliler arasında çıkan anlaşmazlıklara bakmaktaydılar. Ayrıca yerli beyler bakır ticaretine iştirak ediyorlar, devamlı iyi cins bakırları alıp yerine düşük kaliteli bakır veriyorlardı.¹⁵

4.6 KERVAN YOLLARI

Bölgeler, ülkeler, insanlar arasında iletişiminin olabilmesi için; şüphesiz ki yolların da var olması gerekir. İnsanların somut ve soyut anlamdaki tüm değişimlerini ileriye attıkları her adıma şahit olmuş, suskun tanıkların en önemlisi galiba farkına varmadan gelip geçtiğimiz yollardır.

Çağlar boyunca bütün orduların, ırkların, medeniyetlerin, ticaret kervanlarının gelip geçişi hep birkaç yol boyunca olmuştur. Bunların devir devir bazen biri, bazen öbürü önem taşımıştır. Fakat hangi devir olursa olsun yolların insanlar için taşıdığı anlamda hiçbir değişiklik olmamıştır.

Anadolu içlerinde M.Ö. 1950-1850 yılları arasında cereyan eden bu ticari aktivitenin oluşumundaki en büyük etkenlerden biri şüphesiz ki, yukarı Mezopotamya'daki Asur şehri ile Orta Anadolu'daki antik Kaneş'i (Kültepe) birbirine yaklaştıran yolların varlığıdır.

¹⁴ Emin Bilgiç "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu", AÜDTCFD, 6 1948, s.512.

¹⁵ Emin Bilgiç; "Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi" Sümeroloji Araştırmaları, 1940-1941, s.914.

Anadolu, güney ve güneydoğu bölgeleri ile K.Suriye'ye ve Mezopotamya'ya kolay bağlanır. Toros dağları geçilmez, ilişkilere imkân vermeyen birer unsur olmanın dışında, aksine dağlar, Eski dünyanın bu iki parçasını birbirine bağlamaya hizmet eden doğal yollara ve geçitlere sahiptir. Tabiatın sağladığı bu imkân Orta Anadolu medeniyetlerinin oluşumunda ve dış münasebetlerinde büyük bir öneme sahiptir. Doğal zenginlikleri bol olan Anadolu, her çağda güney ve güneydoğusundaki eski ülkelerle bu yollar vasıtası ile temasını sürdürmüştür. Ve bu temas Anadolu'yu Eski Ön Asya ülkelerinde ayrılmaz bir parça haline getirmiştir.¹⁶

Asurlu tüccarları Anadolu içinde özellikle Kayseri ve çevresindeki bölgelerde pazarlar kurmaya götüren sebep ne idi? sorusuna cevap aradığımızda Kayseri ve çevresini ilk tarih çağlarından günümüze dek önemli kılan nedenlerin başında, şehrin yüzyıllar boyunca belli başlı askeri ve ticari yolların kavşak noktasında yer alıyor olması sebebini buluruz. Batı Anadolu'dan, Karadeniz kıyılarından, Fırat yöresinden ve Kilikia'dan gelen yollar burada kesişiyorlardı.¹⁷

Daha sonraki Roma ve Bizans döneminde de Kayseri'nin Anadolu'nun dört bir yanından gelen yolların uğrak yeri olma özelliğini koruduğunu görmekteyiz. Bu dönemlerdeki vesika ve belgelerin çokluğu ve kesinliği, ülkeler ve şehirler arasındaki iletişim ağını tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bizim konumuzdaki endişe verici nokta ise belge ve kanıtların az oluşu ve kesinliğinin bazı noktalarda şüpheli oluşudur.

Asurlu tüccarların özellikle Anadolu'ya gelirken ve Anadolu'dan Asur'a dönerken takip ettikleri ana yolları güvenilir bir şekilde tespit etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü, eldeki vesikalardan elde edilen bilgiler ve arkeolojik çalışmalar henüz bazı itinerer içerikteki metinlerde arka arkaya uğranan veya varılan, eski şehir veya kasabalarla ayrılığını tespit fırsat vermemektedir. Böyle olmakla beraber bu sınırlı itinererler Mari ve Hitit metinlerindeki bilgilerden faydalanılmak ve klasik yer adlarıyla karşılaştırmak sureti ile bazı neticelere varmak mümkün olmaktadır.

¹⁶ Tahsin Özgüç: "Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi" *Anatolia* 7.28,1943.

¹⁷ Nezahat Baydur, *Kültepe ve Kayseri Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Bahsedilen muhtelif kaynakların ve Kapadokya vesikaları arasındaki çeşitli metinlerin karşılaştırılması sonucunda, Asur-Kaniş arası yolunun tarifi mümkün olmaktadır. Kaba hatları ile çizecek olursak Güney ve Kuzey yolu denilen her iki yolda Fırat üzerinden geçiyordu. Kuzey yolu Asur-Diyarbakır-Malatya-Kayseri; Güney yolu ise, Asur-Urfa-Adana-Gülek boğazı güzergahında idi. Devamında ise yolun, Tuz gölünün güneyinden batıya Konya'ya doğru ve kuzeyde Sivas-Tokat-Amasya sırasını takip ettiği görülür.

Kalay ve kumaşı Asur'dan Anadolu yaylasına getiren eşek kervanları her zaman aynı güzergâhı izlemezdi. Uzunluğu 1.000 km olan bu karayolu ticareti cesaret ve koruma isteyen zor bir girişimdi. Ancak, bunun deniz ticaretine göre daha az riskli olduğu aşikârdır. Çünkü bunda korsan veya geminin batma tehlikesi yoktur.

Eşekler Asur'da çayırdan satın alınırdu. Normal bir kervan birkaç çift eşekten oluşurdu. Mallar, çoğunlukla güvenilen biri, yakını veya sahibinin ailesinden biriyle gönderilirdi. Gönderilen malın az olduğu hallerde, bu görev ayrı bir firmanın malını götüren yabancı bir kervanbaşına verilebilirdi. Anadolu'da yükünü indiren eşek, orada aşağı yukarı alındığı fiyata satılıyordu; dönüşte ona gerek yoktu. Altın ve gümüş hafifti; onu nakletmek kuryelerin, görevlilerin işiydi. Kervanbaşları Anadolu'da malın satışıyla da görevliydi.

4.7 ANADOLU İÇİ TİCARET

Yün, Anadolu içi ticarete önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'dan Asur'a yün gönderilmezdi; ancak Asurlular Anadolu içi yün ticaretinde çok faaldiler. Çok kişinin katılımıyla oluşturulmuş bu ticaret hissedarlarına sürekli gümüş kazandırıyor. Bit Karim bu ticareti organize eden, yöneten, yatırımların toplandığı merkezdi. Bit Karim'in Anadolu içi yün ticaretine fiilen katılıp katılmadığı kesin olarak bilinmiyor, ancak kumaş ve yünün bu merkeze depo edildiği anlaşılıyor. Tüccarlar, yünü yerlilerden kendileri satın almıyorlardı. Satın alma işi çok defa bit Karim tarafından organize edilirdi. Ancak Asurlu tüccarların da yünü, belli süreler için evlerinde depo ettikleri veya kârlı satışlar için başka yerlere naklettikleri de anlaşılıyor. Metinlerden, tüccarların ucuz ve kolay temin ettikleri yerlerden satın aldıkları yünü, pahalı olan yerlerde iyi

kârla sattıkları sonucu çıkarılmaktadır. Metinler üzerindeki incelemeler yün ticaretinin yüksek miktarlar halinde yapıldığını kanıtlamaktadır.

Önemli olan nokta, yünün çok defa gümüş karşılığında satılmamış olmasıdır. Bakır ticaretinde olduğu gibi, yün de önce bakıra dönüştürülüyor; bu bakır tasfiye edildikten sonra kaliteli bakır olarak yerlilere gümüş ve altın karşılığında satılıyordu. Yerlilerin de rol aldığı bu yün ve bakır ticareti bütün Anadolu'ya yayılmış olmalıdır.

Saray, kumaş ve kalayda olduğu gibi, yün ticaretinde de vergi koyuyordu. Vergi oranı kumaşla aynı, % 5 idi. Anadolu içindeki yün ticaretinin organizasyonuna benziyordu.

Bit Karim Anadolu içindeki yün ticaretinde olduğu gibi bakır ticaretini de organize eden, bu ticarete katılan merkezdi. Asurluların çok aktif oldukları ve kontrolleri altında tuttukları bakır ticaretinin de önemli rolleri vardı. Asur yönetimi, kendi mallarıyla rekabete girişir endişesiyle, yerli kumaş ticaretine sınırlama getirirken, Anadolu içinde çok yaygın olan bakır ticaretini destekliyordu. Amaç, bu yolla Anadolu gümüşünü ve altınını Asur'a çekmekti.

Anadolu zengin bakır yatakları olan bir ülkedir. Kuzey Kapadokya ve Karadeniz arasındaki bölge de yerli maden yataklarına dayanan çeşitli maden endüstrilerinin geliştiği görülmektedir. M.Ö. 3. binin son çeyreğinde Alacahöyük, Eskişehir, Kalınkaya, Oymaağaç ve İkiztepe'de, çoğu mezarlarda bulunmuş olan, şaşırtıcı zenginlikteki tunç eserler bu çağda da Anadolu'ya kalay ithal edildiğini kanıtlamaktadır. Arsenli bakır yataklarına da sahip olan bu bölgenin dışında Orta Anadolu'ya kalay ithal edildiğini kanıtlamaktadır. Arsenli bakır yataklarına sahip bu alan bu bölgenin dışında Orta Anadolu'ya, Ergani'den de bakır getirildiği bellidir. Ergani bakır yatağı Asur'un da ihtiyacını karşılamış olmalıdır.

Yerli kralların da bakır ticaretine katıldıkları, depolarındaki düşük kaliteli bakırı, iyi kaliteliyle değiştirdikleri kayıt edilmiştir. Ayrıca Bit Karim'de, tüccarların bakırını belirli süreler için kira karşılığında depolarında muhafaza ediyordu. Saray,

bakıra da memleket içinde satılan mallarda olduğu gibi vergi koymuştur. Yeni keşifler bu uygulamaya ait ayrıntılı bilgiler veren metinlerin sayısını arttırmıştır.

Bu ticaret döneminde kralın, ailesinin şehrin büyüklerinin asıl zenginliğini, sahip oldukları maden yatakları sağlamıştır. Ancak şehir devletlerinin de, halkın da ekonomik hayatını tarım teşkil etmiş olmalıdır.

Saray çoğunlukla malları kendi üzerine satın alıyordu. Çünkü o veya yetkilisi satın aldığı malların, her zaman karşılığını ödeyebilecek imkâna sahip olamıyordu; hatta saraylar Asurlu tüccarlara yüksek miktarlarda borçlu da oluyordu. Bu gibi hallerde bit Karim, tüccarlardan bakırlarını saraydan çekmelerini isteyebiliyordu. Eğer saray borcunu ödememekte haksızsa, bit Karim sarayın satın alma dairesine boykot da ilan edilebiliyordu.

Tunç, bir ticaret malı olmadığı için metinlerde çok az geçmektedir. Kanış Karumunda bulunmuş maden kapların, her türlü silahın, günlük işlerde kullanılmış araç ve gereçlerin, süs objelerin oluşturduğu zengin koleksiyonlar yerli atölyelerde, yerli ve Asurlu tüccarlar tarafından yapılmışlardır. Bu objelerin birçoğuna ait taş kalıplar, tam planlarıyla korunmuş atölyelerde keşfedilmiştir. Bu atölyelerde çeşitli objelerin taş kalıpları, körükler açığa çıkmıştır. Tunç ve gümüş üzerine altın-gümüş kaplama, demir üzerine altın kaplama ve lapis-lazuli kakma tekniği, kıymetli taşlara altın kakma sanatı bu atölyelerde geliştirilmiştir.

Bakır, yerliler arasında para olarak da kullanılmıştır. Ancak, kıymetli maden külçesi şeklinde, hakiki para olarak kullanılan maden gümüştür. Kalay para olarak da kullanılırdı; kervanların masrafları ve vergiler de onunla ödenirdi. Eski Akad ve III. Sümer Hanedanı krallarının Anadolu'ya karşı duydukları ekonomik ve siyasi ilgi bu doğal kaynaklara dayanmaktaydı.

Gümüşün kalitesi genelde, üniform bir karakter gösterir. Ancak metinlerde tasfiye edilmiş veya adi gümüş türleri kaydedilmiştir. Ayrıca, iki ayrı şehir adına göre nitelendirmiş gümüş türleri de vardır. Tüccarlar kazandıkları gümüşü Asur'a yakınları veya güvendikleri kuryelerle, 3-15 kg ağırlığındaki mühürlü paketlere sarılı olarak

gönderirlerdi. Dışarıya gönderilen gümüş ve altın her iki ülkede de vergiye tabi idi. Asur'a tapınaklara tahsis edilmek üzere gönderilen hediyelerden, kutsal işlere harcanmak üzere gönderilen paradan, yün ve bakırdan, her iki ülkede de vergi alınmazdı. Tüccarlar, gümüş külçelerini kira karşılığında Saray'da muhafaza ettirebiliyorlardı.

Tüccarlar, yerlilere yüksek faiz karşılığında ödünç para olarak gümüş veriyorlardı. Karum'da, her biri 2 kg. ağırlığında, işaretli çeşitli şekilde kesilmiş gümüş külçeler çanak içinde bulunmuştur.

Altın, Asur'da oturan büyük zenginlerin kurduğu firmaların sermayesini oluştururdu. Ve Asur'da özel kuryelerle bir veya yarım kilo ağırlığındaki mühürlü küçük paketler halinde gönderilirdi.

Karum mezarlarında çok sayıda altın ve gümüş obje, altın serpuş, süs objeleri, gümüş kâseler gibi birçok buluntuya rastlanmıştır. Obsidyen, işlenmesi çok zor olan tabii bir cam türüdür. Arkeolojik buluntulara göre, bu dönemde obsidyen işçiliğinin çok geliştiği ve çok güzel sanat eserleri yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'dan Asur'a hediye götürme adetini belgeleyen tabletlerin sayısı hızla artmaktadır. Daha çok altın, gümüş ve kıymetli süs objeleri gönderilirdi. Büyük boy kıymetli eşya hediye değildi; ticari kazanç, yani kârı. Altın ve gümüş kadehler, testicikler para değeri yüksek mallardı. Kadınlara daha çok süs eşyası, lüks objeler, yabancı dokuma ürünleri, halis bakır objeler ve tapınaklara sunulmak üzere adaklar gönderilmekteydi. Asur ve Anadolu'da oturan kadınlar da birbirlerine hediye gönderirlerdi. Nadiren ev eşyası ve bakır kaplar da gönderilmiştir.

Asurluların en önemli gelir kaynaklarından biri de faizden kazandıkları paradır. Belgelerin çoğunu borç senetleri, makbuzlar, sözleşmeler, ticari mektuplar ve kredi üzerine yapılan satışlar hakkındaki metinler oluşturur. Faizin değişik incelikleri, hileleri yanında vadenin de çok önemi vardı. Senetlerin düzenleme tarzı Asurlulara özgüdür; senetlerde alacaklının, borçlunun adları, başlangıç, ödeme tarihi belirtilir ve mühürlenirdi. Borcun sebebi yazılmazdı.

Asurluların kendi aralarındaki alışveriş anlaşmaları, yerlilerle Asurlular arasındaki anlaşmalardan farklıdır; yani yerlilerin aleyhinedir. Asurluların yerlilere ödünç para verme durumunda faiz oranları yükselmekte, vade kısaltılmaktadır. Asurlular da birbirlerine borçlanırlardı; ancak onlar yerli borçlulara karşı önlem almışlar, onları sıkı bir kontrol sistemi altında tutmuşlardır.

Yerliler ile Asurlular, aralarındaki alışverişlerde Asur veya yerli takvimi kullanırlardı. Asurlular ise aralarındaki borçlanmalarda yerli takvim usulünü tercih ederlerdi. Yerlilerin haftadan/hamuştum başlayıp yıla/limmum kadar süren karmaşık Asur takvimine rağbet etmedikleri anlaşılıyor. Yerli takvim, mevsimlere bağlı tarım olaylarına göre düzenlenmiştir: orak zamanı, bağbozumu gibi. Bunda faizin hesaplanması kolaydır. Ayrıca, yerli tanrıların senenin belli zamanlarında kutlanan, takdis bayram günleri de takvim tarihi olurdu. Biz böylece yerli tanrı adlarını da öğrenmiş oluyoruz. Bu kutsal günleri, Asurlular da takvim olarak kullanmışlardır.

Yıllık faiz % 30 olarak tespit edilmiş olmasına rağmen, Asurlular yerlilere karşı bunun çok üstüne çıkarlardı. Faizlerde bir tür serbestlik vardı; yerli krallar, % 100 ün üstüne çıkan faiz oranlarına karşı halkını korumaya çalışır, hatta borçların hafifletilmesi için genel af çıkardıkları olurdu.

Yerliler de para borcunun dışında birbirlerine tahıl, un, yağ, bal ve hayvan, çoğunlukla koyun borçlu olurlardı. Şekerin yerini tutan balın önemini belirten yeni belgelere de rastlanmıştır. Bu borçların para sahibi üzerinden hesaplanması borçlunun aleyhine olurdu; borçlu, bütün malını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliyordu. Yeni kazılar, yerlilerin arasında ev ve arsa satışı yaptıklarını doğrulayan tabletlerin sayısını arttırmıştır.

4.8 UZAK MESAFE TİCARETİ VE ASUR'DA AİLE

EKONOMİSİ

Akadlı tüccarlar kendi mallarını satmak üzere, Asur'a gidip geliyorlardı. Ayrıca, sınırlı miktarda da olsa Asur'a, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'dan ithal edilmiş kumaşlarda vardı ve bunlardan bazıları Anadolu'ya gönderilen kumaşları içeriyordu.

Kumaş sanatı Babilonya'da çok ileriydi; yün fevkalade işleniyordu. Asur'a ithal edilen Akad kumaşları doğrudan doğruya Anadolu'ya ihraç ediliyordu. Asur transit merkez konumundaydı. Ancak, ihraç edilen kumaşların büyük bölümü de Asurlu kadınlar tarafından hazırlanıyordu.

Kadınlar evlerinde, Anadolu'daki tüccar eşlerinin, yakınlarının istekleri, siparişleri doğrultusunda yünü dokuyup gönderirlerdi. Kadın, kumaşı eşinin istediği doğrultuda hazırlıyordu. Onlar ailenin kazancına katkıda bulunmakla beraber, kendilerine de gelir sağlıyorlardı; başarılarından ötürü gümüş ve altınla ödüllendiriyorlardı. Mektuplarda kumaşların kaliteleri, renkleri, içleri-dışları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. 1948'den beri bulunmakta olan tabletler arasında, bu konulardaki bilgilerimizi arttıran ilgi çekici mektuplar vardır. Bu mektuplardan kumaş kalitesinin, boyutunun önemli olduğu anlaşılıyor. Kaniş'teki kocasından, işine karşılık, gümüş isteyen kadının da şahsen para kazandığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen kadınlar mektuplarında masraflardan, yokluktan şikâyet edip gümüş istiyorlar; gönderdikleri mala karşılık ödemelerin gecikmesinden yakınıyorlardı.

Ailenin bütün kadınları dokuma işinde çalışırdı; çünkü o bir aile işi, aile kazancıydı. Şirketler de güçlü aile şirketleriydi. Kadın ve kocasının Asur'daki acentesini, evde hazırlanan dokumalara ilave olarak, dışarıdan da mal alarak Kaniş'e gönderirdi. Yüne çok ihtiyaç duyulmasına ve kadınların isteklerine rağmen, Anadolu'dan Asur'a yün gönderilmezdi. Asur'da yünün pahalı olması, Babilonya'dan yün ithalini gerektiriyordu. Bu nedenle, mal satılır satılmaz gümüşün Asur'a gönderilmesi isteniyordu. Kadın, Anadolu'daki kocasının temsilcisiydi. Asurlu tüccarlar

Anadolu'ya gelirken yolda da kumaş ticareti yapıyorlardı. Elbistan Ovası'nda olduğu öğrenilen Hahhum'un yerli yün ve kumaş ticaretinde önemli rolü vardı. Ele geçen metinlerden Hahhum yününün ve dokumasının meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da kumaş ticaretini tekelinde tutmak isteyen Asur'un kendi tüccarlarına yerli kumaş ticaretini yasaklaması, korumacılık politikasının ilk örneklerinden biridir. Asurlu yetkililer, bu girişimin kendi mallarının sürümünü azaltacağı endişesi içindeydiler.

Kumaşın kervan masrafı kalayın masrafından farksızdır. Normal vergi, personel masrafları dışında yolda ortaya çıkan sorunlarda kişilere ödenen para da masrafa sayılırdı. Yolda ayrı eşek kiralanması, ölenin yerine yenisinin alınması, rehberlere, yol güvenliği için yerli ricale verilen hediyeler de kervan masrafına dâhildi.

Bütün bu masraflar mühürsüz serbest kalaydan karşılanırdı. Ancak bu paranın en büyük kısmı datun vergisine ödenirdi. Masrafların ödenemediği hallerde ya mührü kırılan kalay paketindeki kalaydan veya kervanbaşı kendi parasından öderdi. Kervanbaşları yetkili kişilerdi, özel ticaretleri için de gayret gösterirlerdi.

Bu ticaret düzeninde kadın, her işini büyük bir serbestlik içinde yerine getiriyordu. O, kreditor olarak iş görür, borçları ve vergileri öder, yünü örerdı. Asur'da kurulmuş bu ekonomik ve sosyal sistem, aile yapısıyla bütünleşmiş ve neticede bu bütünleşme ülkenin ekonomik yapısını oluşturmuştur.

4.9 TİCARİ KURUMLAR

4.9.1 Karum Teşkilatı

Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre Asurlu tüccarlar çok esaslı bir teşkilat kurmuşlardı. Asurlu tüccarlar Anadolu'nun büyük şehirlerinde birer "karum", küçük şehirlerinde ise birer "wabartum" teşkilatı kurmuşlardır. Kaniş karumu ise diğer bütün karumların ve wabartumların Anadolu'daki merkeziydi. Kaniş Karum'unda "şehrin babaları" denilen bir ihtiyarlar meclisi vardı. Kolonilerdeki Asurlu tüccarlar hakkındaki bütün kararları bu meclis verirdi. Üyeler arasında bir anlaşmazlık olursa, o zaman ihtiyarlar meclisi kâtibi, meclisi toplantıya çağırırdı. Kararı meclis hep beraber, sayı

hesabı ile oyla verirlerdi. Koloniler arasındaki davlara bazen Karum ve wabartum idare heyetleri bakıyordu, bazen de beşte birler denilen bir idare heyeti bakıyordu. Temyiz hakkı ise Asur şehrinde verildiği anlaşılmaktadır.

Gerek Kültepe metinlerinde, gerekse Hitit kaynaklarında olmak üzere Babil, Mari, Asur ve Klasik Çağ kaynaklarında tekrarlanan şehir adları ve bunların bulunacakları yerler hakkındaki araştırmalar sonunda Asurlu tüccarların batıda en az Konya havalisine ve Tuz gölüne kadar yayıldıkları, kuzeyde Amasya ve Sivas'ın daha yukarısına çıktıkları Dicle ve Habur vadisinden kuzeybatıya ilerleyip, Urfa, Diyarbakır, Malatya üzerinden merkez olan Kültepe'ye geldikleri anlaşılmaktadır. Bu saha içerisinde tüccarlar kurdukları büyük pazarlara "karum", küçük pazarlara "wabartum" adını vermişlerdir.¹⁸

Karum'larda "bit karum" adı verilen bir tür belediye hizmeti veren daireler mevcuttur. Bu Karumlar Asurlu tüccarların işlerine bakardı. Bütün diğer kurumlar idari bakımdan Kaniş karumuna, Kaniş karumu da doğrudan Asur'a bağlı idi. Wabartumlar ise yakınlarındaki Karumlara bağlıydılar. Önemli meselelerde Asur'dan Karumlara mümessil gönderiyorlardı. Asurluların yerliler üzerinde siyasi bir nüfuzu yoktu. Ve Asurlularla yerliler arasında çıkan ihtilaflarda yerli bey ve beyçeler olaya müdahale ediyorlardı.

Anadolu ile Asur arasındaki ticaretten yalnızca, uluslar arası mal değişiminin bir parçasını öğreniyoruz. Asur'un ihraç mallarının esasını Anadolu oluşturmuyordu. Anadolu'ya satılan kumaşların büyük miktarı Asur'da imal ediliyordu. Ancak bazı kumaşların Babil'den geldiği biliniyor. Babilliler kalay ve kumaş karşılığında altın ve gümüş almışlardır. Babilliler Asur'dan kalay alabilecekleri gibi, onların Zagros ve Elam'dan geçerek direk bağlantı kurmuş olduklarını da düşünebiliriz. Ancak tabletlerde bakırın Kaniş'ten Asur'a ihraç edildiğine dair belge yoktur. Asurlular dışarıdan gelen ihtiyaç duyulan bakırı evlerinde bronz eşya olarak kullanıyorlardı. Tabletlerde büyük bronz yüklerinden bahsedilmez. Asurluların Anadolu'dan maden almasını satın almadıkları açıktır.

¹⁸ Bilgiç, s. 388.

Asur ticari girişiminin esası metallerin ticareti ve hepsinden önemlisi kalay ticaretidir. Bakır Anadolu'nun büyük kısmında bulunuyor, fakat kalay yoktu. Kalayın Anadolu'ya girmesi için bölgede açık pazarlar kuruldu.

4.9.2 Borç Verme Usulü

Metinlerde Asurluların yerlilere borçlu olduğu pek görülmemektedir. Yalnızca yerlilerle akraba olan Asurluların borçlu oldukları görülmektedir.

Asur'da o zamanın ölçüsü ile kapitalizm ve fertlerin alabildiğine ekonomik faaliyet serbestliğine sahip oldukları görülmektedir. Asur'da hür teşebbüsün olduğu liberal bir sistem hâkim gözükmemektedir. Müteşebbisler devlete vergi verdikleri zarfında Asur devleti tarafından desteklenmiş, aynı zamanda Anadolu'da yerli beyler de vergi aldıklarından, kervanları yollarda her türlü eşkiyadan korumak için karakollar kurmuşlardır.

Asur'da sermayedarların ortaklarına verdikleri borçlarla ilgili çeşitli tabirler geçmektedir. Bu tabirler (beulatum, tadmiqtum, tapputum, giptum, hubullum) sahanın uzmanlar tarafından çeşitli şekilde belirtilmişlerdir. Ticari anlamda çeşitli şekillerde oluşmuş ortaklıklar Bilgiç tarafından şöyle sıralanmıştır.¹⁹

A-Sermayedarın kar ve zarara iştiraki:

- 1-Sermayedarın yalnız kara iştiraki
- 2-Sermayedarların yalnız kara iştiraki, masraflara karışmaması,
- 3-Sermayedarın yalnız kara iştiraki, masraflara karışmaması ve sermaye üzerindeki itirazlara karşı duruşu,

B-Sermayedarın kazanılan karı toplama katarak, sermaye verdiği

tapputum Muameleleri:

¹⁹ E.Bilgiç: "Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri" A.Ü.T.C.F.D., S.4, 1947, s.443-444

- 1-İade şekline ait bir kaydı bulunmayan borçlar,
- 2-İade şekli tespit edilenler,
- 3-İadesine ve karın birkaç ortak arasında taksimine dair kayıt bulunanlar.
- 4-Sermayedarın ortak tarafından muayyen amaçla kullanılacağına dair olanlar.
- 5-Sermayeyi ortakların belirli amaçla kullanacaklarına iadesine ve karın ortaklar arasında taksimine dair kaydı ihtiva ederler.

C-Faizi alınan meblağın iadesi sırasında hesaplanacak ve ondan sonraki

Kârı ortaklar arasında taksim edilecek olan tapputum muameleleri.

D-Ortaklıkta hesaplaşma muameleleri.

4.10 FAİZLER

Kültepe tabletlerinden Koloni Çağında çok bilinçli faiz uygulandığı anlaşılır. Borç senetlerinde tarihlenenin ardından vadesi dolduğunda ödemezse şu kadar faiz ilave edecek denilmektedir.

Faizler aylıktır ve oranı % 30'dur. Tüccarlar kendi aralarında yaptıkları alışverişlerde % 30'a uymuşlar fakat yerlilere borç verdiklerinde çok yüksek faiz uygulamışlardır.

Metinlerde faiz konusunun süre bakımından ele alındığı ve faizin hamuştum, sapatum, warhum, limum, sattum gibi haftadan yıla varan, Anadolu yerlilerine has bayramlara göre, yerlilerin hasat mevsimlerine göre toptan bir rakam üzerinden hesaplandığı görülmektedir.

Mektuplarda ve borç senetlerinde paranın ajanlar tarafından, faize verildiğine veya süresinin bitiminden itibaren faizin yürümeye başlayacağına, paranın faize

verildiğine, faizle alındığına, tutulduğuna, biriken faizler için ayrıca senet tanzim edildiğine dair birtakım kayıtlar vardır. Bütün bunlar alış-verişte faize ne kadar önem verildiğini gösteren delillerdir. Bazen “ bit tamkarum” (tüccar evi) un dahi faizle borç aldığı anlaşılıyor. Bu çağ için en önemli noktalardan biri de Eski Babil’de yalnız “ana ittisu” serisinde görülen mükerreb faizin, yani faizin faizinin hesabına ve faiz meblağının faizle birlikte yekûna katılmasına dair kayıtların varlığıdır.²⁰

Senetlerde görülen borçların mahiyeti ve sebepleri hakkında bilgimiz yoktur. Bütün borçlanmaların yalnız mal alım-satımı neticesinde mi ortaya çıktığı yoksa başka türlü ev satışı, hububat satışı veya borç verme şeklinde mi gerçekleştiği senetlerde kesin olarak belirtilmemiştir. Metinler faizle olan ilişkileri yönünden üçe ayrılabilir:

- 1-Borç alındığında ilk faizin uygulandığı vesikalar,
- 2-Vade sonunda ödenmeyen borçlar için faiz uygulanan metinler,
- 3-Hiç faizden bahsedilmeyen metinler,

Bu son gruptaki alacaklı ve borçluların akraba, dost veya iş ortağı oldukları düşünülebilir.

Kültepe metinlerinde Eski Babil metinlerinde olduğu gibi hubuttatum ismi altında pek çok örneği görülen faizi önceden alacak yakınına eklenen borç senetleri mevcuttur. Bu metinlerde para borcunun yanında zikredilen hububatı ekmek ve koyun senette bahsi geçen para miktarının faizi olmalıdır. Bu sebepten ayrıca faiz tabiri geçmeyen borç senetleri de yerlilere has basit faiz usulünün birer örneğini teşkil etmektedirler.²¹

Vadesi dolduğunda ödenmeyen borçlar için uygulanan normal faiz oranı aylık % 30 idi. Karum dairesinin tespit ettiği bu oran pek bağlayıcı değildi. Vadenin sona ermesi durumunda uygulanacak olan faiz oranı taraflar arasındaki mutabakat neticesinde tespit ediliyordu.

²⁰ Emin Bilgiç, “ Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi”, **Bellekten**,15.59, 1951, s. 343.

²¹ Bilgiç, s. 344.

Asurlu tüccarlar yerlilere borç verdiklerinde çok yüksek faiz uyguluyorlardı. Bazen kendi aralarındaki mukavelelerde normal faiz hadlerini aşıyorlar, ancak yerlilere borç verdikleri zaman oldukça yüksek oranda faiz uyguluyorlardı. Borçla ilgili metinlerde hep alacaklılar Asurlu, borçlular ise yerli Anadolu halkıdır. Borç miktarının düşük olduğu metinlerde faiz oranını oldukça yüksektir.

4.11 VERGİLER

Koloni Çağında Anadolu şehir beyleri Asur'dan gelen ticari eşyalardan vergi alıyorlardı. Vergilerin oranları Anadolu'dan çıkan değerli madenlere ve Anadolu'ya gelen eşyanın önemine göre değişmekteydi. Sarayın dışında Karum dairesi de tüccarlardan vergi alıyordu. Önemsiz miktardaki mallardan ve soyguna maruz kalmış, tüccarın elinde kalan mallardan, birisi adına gönderilen takdis parasından, kurban parasından, rahibelere hediye olarak gönderilen paradan vergi alınmıyordu.²²

Vergi çeşitleri şunlardır;

4.11.1 Nishatum vergisi

Nishatum veya nishitum diye metinlerde geçmektedir “ nasahum” çıkmak, koparmak, çekip almak fiilinden türetilmiştir.

Nishatum vergisi hem Anadolu'da hem de Asur'da mahalli saraylara/ krallara, Asurlu tüccarların kurduğu karum dairesine ve Asur'daki tüccarların teşkilatına verilmekteydi.

Bu vergi, kervanın geçtiği her yerde alınmaktaydı. Tekstil ürünlerinden ve yünden % 5 oranında kalaydan % 2/65, gümüşten 5/120 oranında alınmaktaydı veya ödenmekteydi.

4.11.2 Saddu'atum vergisi

Nishatum'dan sonra en sık kaydedilen vergidir. Nada'um''atmak, depo etmek'' fiilinden oluşturulmuştur. Bu verginin Anadolu'da vardıkları ya da seyahat ettikleri

²² Bilgiç, "Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", s. 512.

yerde tüccarlardan alındığına dair bilgiler veren metinler vardır. Saddu'atum 1/60 oranında alınıyordu.

4.11.3 Tatum vergisi

Tatum, ta'tum, datum telaffuzlarıyla kaydedilmiştir. Asur'dan gelen kervanlardan Anadolu'da alınan vergi veya ödeme ya da yol vergisi olarak kaydedilmiştir. Malın değerinin belli bir oranda uygulandığı ve elde edilen gelirin bir kısmının karakol masraflarında ya da güvenliği sağlamada kullanıldığı bilinmektedir. Buradan da bu vergi kervanın geğtiği her yerde alındığı sonucuna varıyoruz.

4.11.4 Gaqqadatum vergisi

“qaqqadatum” baş, kafa anlamına gelen kelimelerden türetilmiştir. Bir tür “kelle vergisidir.” Asur'dan Anadolu'ya getirilen ticari mal yüklü, bazı istisnalar hariç, bütün kervanlardaki her şahıs için alınan vergi veya ödemeyi ifade ediyordu. Verginin miktarı kervanın geğtiği şehir, taşıdığı yük cinsi ve miktarı ile ilgili olarak veya diğer sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı değişiklik gösterebiliyordu.

4.11.5 E/isratum vergisi

“esru” “on” manasına gelen kelimedenden türetilmiştir. “Mahalli iradeciler tarafından elbiselerden % 10 oranında alınan vergi ve  ş r vergisi” olarak izah edilmiştir. Metinlerde genellikle nishatum vergisinden alınmasından sonra kalan kısmın % 10'unun  ş r vergisi olmayıp, sarayın gelen mal üzerinde sahip olduğu % 10 oranındaki ilk satın alma hakkı olarak açıklanmıştır.

4.11.6 Wasitum vergisi

Wasa'um “bırakmak, terk etmek” fiilinden türetilmiştir. İhraç vergisi kervanın hareketinde alınan vergi olarak değerlendirilmiştir. Kervan, Asur'dan Anadolu'ya gitmek için ayrıldığında 1/120'si oranında wasitum vergisi alınmaktaydı.

4.11.7 Eribtum vergisi

Erabum ‘‘içeri girmek, varmak, girmek’’ anlamındaki fiilden teşkil edilmiştir. ‘‘Giriş vergisi’’ anlamındadır. Wasitum’la zıt anlamdadır. Metinlerde çok az rastlanan bu verginin Karum dairesine ödendiği bilinmektedir. Eribtum için ‘‘prende verilen hediye, içeri girme izni almak amacıyla krala verilen hediye’’ anlamaları da verilmektedir. Giriş vergisi, toprak bastı parası olabilir.

4.11.8 Tapınaklara Verilen Vergi

Bir Kültepe metninde birçok kaliteli kumaşların ‘‘sizin tapınak görevlimiz için’’ diye geçmektedir. Bu terim ‘‘ikrubu’’ takdis, kurban defalarca müzakere edilmiştir ve tapınakların servetlerini mali durumunu göstermektedir. Tapınakların tüccarlardan alınan vergileri, adak hediyeleri vardı. Ticari sermaye anlamında kullanılan ikrubu, tapınağa ayrı ayrı emanet edilen kar ve kazanç amacıyla kullanıyordu ve belirli vergisi vardı.

4.12 VERGİ KAÇAKÇILIĞI

Asurlu tüccarlar kârlarını arttırmak amacıyla, Anadolu saraylarına nishatum ve isratum vergilerini vermemek için bazı kanun dışı yollara sık sık başvurmuşlar veya yasaklanmış olan bazı malların ticaretini yapmışlardır. Gümrüğe girmeden veya mahalli idarelerden gümrük izni almadan malı şehre sokmaya çalışıyorlardı. Ayrıca ‘‘ Harran suki/annim’’ (gizli yol) denilen kestirme, kullanışsız ve güçlükle aşılan tali yolları kullanarak kaçakçılık yapmışlardır.

Asurlu tüccarların gümrüğe girmeden malı başka yollardan şehre sokma, vergi kaçırma işine karşı, Anadolu’da krallar çeşitli tedbirler almışlardır. ‘‘Massaratum danna’’ ifadesi bu konuyu aydınlatmaktadır. (Gözetleme, kontrol sıkı, nöbetçiler kuvvetli) anlamındadır. Tüccarlardan kaçakçılık yapmayacaklarına dair kutsal bir yer olan ‘‘hamrum’’ da yemin alıyorlardı. Bunun dışında tahta geçen yerel beylerin, tüccarların mesleki teşkilatlarının yetkililerinin de yemin aldıkları anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerinde kaçakçılıkla ilgili geçen kelimeler şunlardır: pazarum=gizle(n)mek, sakla(n)mak, kaçırmaq, pazzum = sır, gizli, saklı, pazzarum = gizlemek, kaçırmaq, kaçakçılık yapmak, mapazzirum = kaçak mal, kaçırılan mal için yapılan ödeme, gizli depo; Harran suki/anim = tali yol, dar geçit yol; pazartum = kaçak olarak sevk edilen mal'dır.

5. KÜLTEPE/KANIŞ

Anadolu'da Asurlular tarafından kurulmuş olan Karum'ların başkenti/idare merkezi Kültepe (eski Kaniş veya Neşa) idi. Yönetim bakımından bütün Karumlar Kaniş'e, o da doğrudan doğruya Asur'a bağlıydı. Anadolu'nun en eski tarihini, Yakınoğu'nun ticaret, ekonomi ve hukuk tarihinin aydınlatılmasında büyük katkılarda bulunan Koloni Çağı'nın bu mükemmel organizasyonu hakkındaki bilgimizin kaynağı, Orta Anadolu platosunda, Kızılırmak kavsinin 21 km. güneyindeki Kaniş'tir.

Kültepe'nin eski adı Kaneş veya Neşa'dır. Kaniş Krallığı'nın merkezi ve aynı zamanda Anadolu'daki ticaret kolonilerinin merkezidir. Ankara'nın 320 km. güneydoğusunda, Asur'un 1000 km. kuzey batısındadır. Hitit başkenti Hattuş'un 124 km, Alişar'ın 73 km. güneyindedir. Kapadokya Krallığı'nın merkezi Kayseria'nın (bugünkü Kayseri) 21 km. güneydoğusunda, Erciyes Dağı'nın eteğinde, bereketli, iyi sulanan ovanın ortasında, Sivas üzerinden gelen doğu-batı; Malatya ve Kahramanmaraş'tan gelen güneydoğu- batı; ve güneyden kuzeye ulaşan doğal ve tarihi anayolların birleştiiğii noktadadır. Doğanın sağladığı bu avantaj sayesinde Kültepe M.Ö 3.binin sonu, 2.binin ilk çeyreğinde Anadolu-Mezopotamya-Suriye arasında parlak bir uluslar arası ticaret ve sanat merkezi olmasını sağlamıştır.

Tarihsel açıdan Kültepe'nin birinci derecedeki önemi Anadolu'nun en eski yazılı kaynaklarının burada bulunmuş olmasıdır. Anadolu'nun tarih çağlarında ilk ortaya çıkışı bu dönemde ve söz konusu belgelerle gerçekleşmiştir. Kil tabletler antik Asur lehçesinde ve çivi yazısı ile yazılmıştır.²³

²³ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, 4. Basım, İstanbul: Net Yayınları, 1998, s. 532.

1925 yılında Kültepe’de yapılan kazılarda yaklaşık bin adet tablet bulunmuştur. Daha önce bulunanlarla birlikte sayıları üç bini bulan bu tabletlerin Asurlu tüccarlara ait ticari belgeler olduğu anlaşılmıştır.

Kültepe tabletlerinden, Anadolu halkının sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında çok ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Bulunan yanmış tahıl taneleri, el değirmenleri, tahıl depolamaya yarayan büyük küpler bu dönemde tarımın oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. Asurlu tüccarlar, Anadolu’dan kereste, gümüş, bakır gibi işlenmemiş hammadde alıyorlar, karşılığında kendi ürettikleri kumaşları ve kalay veriyorlardı.

Kültepe iki bölümden oluşmaktadır.

Tepe: Etrafındaki ova seviyesinden 21 m. yüksekliktedir. Orta Anadolu höyüklerinin en büyüklerinden biridir. Sistemsiz kazılar nedeniyle çok tahrip edilmiştir.

Aşağı Şehir: Kaniş’in Aşağı Şehri en çok 250 sene iskan edilmiş bir alandır. Tepe’den çok sonra kurulmuş ve ondan çok önce terk edilmiştir. Anadolu’da Eski Asur Ticaret Kolonileri’nin merkezi olan ‘‘Kaniş Limanı’’ Tepe’yi kuşatan Aşağı Şehir’de 2 km. çapındadır.

Asurlu tüccarlar Tepe ve Aşağı Şehri çeviren, çapı 2 km üzerinde, yerleşik ve düzenli bir şehirle karşılaşmışlar ve bölgeye yerleşmişlerdir. Bulunan arşivlere göre Asurluların Aşağı Şehir’de sınırlı bir alana, toplu halde yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Kültepe ve Karum’da, ilk sistemli kazılar, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’ün tavsiyesi ile kazıları sürdüren Türk Tarih kurumu adına, başkanlığını Tahsin Özgüç’ ün yaptığı bir heyet tarafından 1948’de başlatılan kazılardır ve halen devam etmektedir.

6. ACEMHÖYÜK

Anadolu'nun en büyük höyüklerinden biri olan Acemhöyük, Aksaray il merkezinin 18 km. kuzey batısında, Tuz Gölü'nün güney kıyısı yakınındaki Yeşilova kasabası içindedir.

Acemhöyük'te Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığında 1962 yılında başlayan kazılar, 1984-1987 yıllarında verilen ara dışında 1988 yılına kadar sürdürülmüştür. 1989 yılından beri Prof. Dr. Aliye Öztan başkanlığında devam ettirilen kazılara Ankara Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu maddi katkı sağlamaktadır.

İlk dönem kazılarıyla birlikte kentin M.Ö. 2500 yıllarından itibaren giderek geliştiği ve en parlak dönemini Asur Ticaret Koloni Çağı'nda yaşadığı tahmin edilmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticaretin başkenti olan Neşa' da (Kültepe) bulunan çivi yazılı belgeler, devrin politik, ekonomik ve sosyal yaşamı hakkında önemli bilgiler verir. Belgelerde sözü edilen çok sayıda kentten sadece üçü " büyük kral" tarafından yönetilir. Acemhöyük de bunlardan biridir. Büyük kral, höyüğün güneyinde yer alan Sarıkaya Sarayı'nda oturuyordu. Özellikle sarayda bulunan bullalar (mühürlü kil topaklar) Acemhöyük'ün politik ve ticari ilişkilerinin olduğu bölge ve kişileri tanıtır.

Bölgenin Bolkardağ, Aladağ gibi zengin maden yataklarına yakın olması önemini daha da arttırmıştır. Büyük olasılıkla yerleşme maden ticaretinde de söz sahibi konumdaydı. Sarıkaya Sarayı ve çağdaşı konutlarda bulunan gümüş ve bakır külçeler gerektiğinde para yerine kullanılmak ve bazı alışimlarla madeni eserlerin üretilmesi için depolanmıştı.

7. ASUR KOLONİ ÇAĞINDA SOSYAL HAYAT

Kültepe'de 1948'den önce yapılan kazılarda 3.000 civarında ve 1948'den bu yana yapılan resmi kazılarda ise 25.000 yazılı Eski Asurca belge ele geçmiştir. Bu belgelerin büyük çoğunluğu Asurlu tüccarların arşivlerini kapsamaktadır. Yani tüccarların alacak ve borçlarını gösteren senetlerle yine tüccarların iş mektuplarını kapsamaktadır. Sosyal hayatla ilgili çok az tablet bulunmuştur. Bu tabletlerin bir kısmı aile hukuku (evlenme, boşanma, nişan) bir kısmı ev, arazi, satış belgesi, köle satışı ile ilgilidir.

7.1 KARUM ŞEHİRİ

M.Ö. II. binin ilk çeyreğinde Asur'dan gelen tüccarların ve yerlilerin meydana getirdiği Karum Sahası, şehircilik bakımından önem arz etmektedir. Koloni çağında henüz Anadolu'da bu şekli almış bir sivil şehir teşkil edilmemiştir. Karum'un her dört tabakası özellikle Koloni Çağı'nı oluşturan II. ve Ib tabakaları tam teşekküllü bir ticaret şehri için tipik bir örnek teşkil etmektedir. Asurlu tüccarlar daha çok Asurluların kurmuş oldukları mahallelerde ve bir arada oturmayı tercih etmekle beraber, yerlilerin yaşadıkları mahallelerde oturanlar da bulunmaktaydı. Arşivlere göre, II. tabakadaki Asurlular şehrin daha çok kuzey kısmında, yerliler ise güney bölgesinde oturuyorlardı. Büyük atölyeler, tamirhaneler, dökümcüler şehrin orta kısmında bulunmaktaydılar.²⁴

7.2 KARUM EVLERİ

Asurlu tüccarlar yılın büyük kısmını alış-veriş yapmak, alacaklarını toplamak maksadıyla Anadolu içlerinde seyahatte geçiriyorlardı. Bu yüzden bu mevsimlerde evlerde oturanların sayısı azalıyordu. Oda sayısına, evlerin zengin envanterine bakılırsa ailelerin kalabalık olduğu, yani nüfusun fazlalığı anlaşılmaktadır. Kazıların neticelerine göre Asurluların sayısı yerlilerden fazladır. Asurluların yanında yerlilerde geniş teşkilatlı evlerde oturuyorlardı. Düz damlı zengin evlerinin oluşturduğu renkli

²⁴ Tahsin Özgüç, "Kültepe Kaniş Kazıları", 6. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 20-26 Eylül, 1961.

mahalleler, taş döşeli sokaklar, küçük meydanlar, Kaniş Karum'unda çok canlı bir hayatın sürdüğünü göstermektedir.²⁵

Arşivlerin hem zemin, bodrum hem de üst katlarda muhafaza olunduğu görülmüştür. Ağaç raflar üstünde küp çömlekler içinde ağaç sandıklarda ve hasıra sarılı olarak odanın bir köşesinde yerleştirdikleri görülmüştür. Ev eşyaları bol ve çeşitlidir. Günlük olarak kullanılan çanak çömlek odalarda bulunurken kullanılmamış olanların da depolara yerleştirildiği gözlenir. Çanak çömlek mutfakta fırının, ocağın yanında ve koridorda özellikle kilerde bulunduğu görülmüştür. Zemin katın oturma odalarındaki çanak çömleğin bol oluşu da dikkat çekmektedir.²⁶

Kültepe metinlerinde madenler ve madencilik hakkında bilgi verilmektedir. Yerli halkın maden istihsali ve madeni eritip eşya yaptıkları bilinmektedir. Ancak kazılarda madeni eşya az bulunmuştur. Kaniş evlerinde bulunan bakır, gümüş ve kurşun kaplar bu boşluğu doldurmaktadır. Kaniş M.Ö. 2. binde maden kapların en fazla bulunduğu yerdir.

7.3 DİN

Kültepe'de yapılan kazılarda riton denilen bir tür içki kapları bulunmuştur. Bu kaplarla dini törenlerde tanrıya içki sunulduğu sanılmaktadır. Tören esnasında içki bu kapların sırtından dolduruluyor ve burnundan boşalıyordu. Tanrıya içki sunmaya "libasyon" denilmektedir.

Ritonlar pişmiş topraktan yapılmıştır. En çok antilop hayvanı betimlenmiştir. Arslan ritonları da çoktur. Bunun dışında domuz, köpek, kartal ve keklik ritonları mevcuttur. Boğa başı şeklinde, tavşan başı şeklinde ritonlar vardır.

Hayvan biçimli kapların (ritonların) dini törenlerde içkilerin libasyonu için kullanıldığı bilinmektedir. Bu hayvanların her biri mühürlerdeki resimlerden de

²⁵Özgülç, s.14

²⁶Özgülç, s.14

anlaşılacağı üzere belirli tanrılar için kutsal olduğundan, o tanrılarla ilgili törenlerde kullanılmış olmaları gerekmektedir.²⁷

Koloni Çağı'nda Anadolu halkının dini inançları hakkındaki bilgilerin bir kısmı da Kültepe metinlerinde tanrı adlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Burada geçen tanrılardan Kubabat önemlidir. Aynı tanrıça sonradan Kargamış'ın baş tanrıçası olarak görülür. Daha sonra Friglerin baş tanrıçası, Kübele, Lidyalıların başşehri Sard'ın baş tanrıçası (Kubeli) olarak gözükmektedir.²⁸

Kültepe metinlerinde adı geçen tanrılar adına bayramlar düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu bayramlar tanrılarının adını taşıyorlardı. Bunlardan üçü, şu şekilde sıralanabilir; Yılın 9. ayında tarihlenen belgede borcun, Parka bayramında ödenmesi söz konusu olduğuna göre bu üç bayramdan Anna ilk, Nipas bundan sonra Parka'da daha sonra gelmektedir. Buna göre Anna bayramının yılın ilk yarısına, Nipas yaklaşık olarak yılın ortalarına, Parka bayramı da yılın sonlarına yerleştirilebilir. Daha az tanınan Tuhtuhanum ve Harihari bayramlarından, Tuhtuhanum belgelere göre üçüncü ayın sonu ya da dördüncü aya rastlıyor olmalıdır. Tuhtuhanum bayramının ekin toplama bayramı olabileceği, böyle olursa bu ayın da buna tekabül edebileceği düşünülmektedir.²⁹

Kaniş'te tanrılarının sayısı hayli fazladır. Bu da burada oturan halkın farklı kavimlerden oluşmasından ileri gelmektedir. Kıymetli taşlardan ve metallerden yapılan tanrı heykelcikleri II. binde Kaniş'in aynı zamanda önemli bir dini merkez olduğunu göstermektedir.

Hititlerin klasik anlamda doğal olayların gözlemine tanımadıklarını bunlara metafizik bir olay olarak baktıkları görülmektedir. Tarihi metinlerde az da olsa bazı doğal afetlerin zikredilmiş olması bu afetlerin kralın yapmakta olduğu herhangi bir eylemle aynı zamanda vuku bulmuş olmaları, çoğunlukla savaş alanlarında ve kral tarafından o eylemi olumlu yönde etkileyen belirtiler olarak anlaşılacak istenmiştir. Bir kısım felaketlerde tanrının ilahi iradesini belirten bir araç olarak anlaşılmıştır. Düşmanın

²⁷ Baydur, s.52.

²⁸ Emin Bilgiç, "M.Ö 1950-1850 Yıllarında Yazılmış Metinlerden Anadolu'nun İlk Tarihi Hakkında Çıkan Neticeler", 3.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara,1948, s. 569.

²⁹ Baydur, s. 66-67.

veya bizzat insanın kendisinin zarar görmüş olmasına göre bunlara bir çeşit mükâfat veya ceza ile bakılmıştır.³⁰

Hititlerde bütün iyi şeylerin mükâfat veya kötü ve zararlı olan şeylerin ceza işlenmiş bir suçun cezası olarak görülmesi önemli bir rol oynamaktaydı. Felaketlerin bu dini ilahi yönü acılarla dolu sonuçlardan daha büyük bir rol oynamış gözükmektedir. Bundan dolayı afet ifade eden bir sürü sözlerin “günah” arkasında gizli olması mümkündür.³¹

Hititlerin doğal afetlere teknik metodlarla karşı çıkmaya çalışmamışlar, bunun yerine bu çeşit felaketlerin def edilmesini tanrılara bırakmışlardır. Tanrılara yalvarmak suretiyle tanrılardan belaları def etmesini istemişlerdir.³²

Anadolu’da dağ tanrısı inancı çok eskidir. Hitit metinlerinde adı geçen pek çok dağ tanrısı vardır. Hititlerin M.Ö II. binde Kayseri civarında yaşamış oldukları düşünülürse onların Erciyes’e tapınmış olmaları mümkündür.

7.3.1 Defin Adetleri

Anadolu’da ölü gömme adetleri, mezarların yapılışı ve biçimlerini aydınlatmak amacıyla yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Doğu, Kuzey ve Orta Anadolu’da Kalkolitik ve Bakır Çağı kültürlerine tarihlenenlerle Batı Anadolu’da I, II, Truva’ya paralel giden yerleşme yerleriyle mezarlıklardaki mezar tipleri beş büyük gruba ayrılmıştır.³³

A-Toprak mezar

B-Kaya oyuğu ve kaya aralığı mezarlar

C-Küp mezar

D-Sandık mezar

³⁰ Ahmet Ünal; “M.Ö. 2.bin yıl Anadolu’sunda Doğal Afetler”, *Bellekten*, 151.163, Ankara, 1977.

³¹ Ünal, s. 424.

³² Ünal, s. 425.

³³ N. Baydur, “Erciyes’in Eski Çağlarda Kayseri Halkının İnançlarındaki Yeri”, *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Tebliğleri*, s. 3, Kayseri, 1987.

E-Oda mezar

Kaniş'te birçok mezar bulunmuştur. Avlunun evlerin tabanları altına, taş sandukaya, küpe ve basit çukurlara gömülen ölülerin yanındaki hediyeler kazıların en güzel eserlerini teşkil ederler. Bu yüzden oldukça önemlidirler. Karum'daki mezar tipleri ayrı ayrı ölü gömme adetleri Anadolu'daki kavim münasebetlerine ve Karum'da yaşayanların öteki dünya tasavvurlarına ışık tutmaktadır.³⁴

Karum'da tespit edilen gömme adetlerinin hususiyetleri Kültepe'nin hafiri Prof. Dr. T. Özgüç tarafından (K. Kazısı Raporu 1948, Ank. 1950) şu şekilde sıralanmıştır:

1. Buralarda ölülerin Karum şehri içine, avlu ve odaların tabanları altına gömülmesi umumidir.³⁵

2. Mezar tipleri genel olmamasına rağmen, ölülerin küp ve eskiden kırılmış kap parçaları arasına veya altına, azınlıkla da sandukalara ve toprağa açılan çukurlara gömüldüğü anlaşılmaktadır.³⁶

3. Ölülerin yatış istikametinde birlik yoktur. Aynı yapı katına ve hatta aynı odaya gömülen ölülerin istikameti dahi birbirlerini tutmamaktadır.

4. Anadolu'da Koloni Çağında ilk defa olmak üzere, iki ölünün yakıldığını gösteren kalıntılar bulunmuştur.³⁷

5. Taş sanduka mezarlara bırakılan ölü hediyelerinin ve kişisel eşyanın zenginliğine mukabil toprak ve küp mezarların fakirliği her zaman görülmektedir.³⁸

Tarih öncesi çağlarda olduğu gibi, Koloni Çağında da ölülerini muhtelif mezar tiplerine gömen insanları ayrı ayrı kavimler veya hiç olmazsa ayrı dinlerin mensupları

³⁴ Tahsin Özgüç, "T.T.K Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu", 1948, Ankara, 1950, s. 51.

³⁵ Özgüç, s.56.

³⁶ Özgüç, s.56.

³⁷ Özgüç, s.56.

³⁸ Özgüç, s.56.

olarak değerlendirmenin doğru olmadığı, bunlar aynı devrin insanlarının zenginlik veya fakirliklerine göre değişen muhtelif mezar tiplerini temsil etmektedir.³⁹

7.4. AİLE HUKUKU

Sümer, Babil, Asur ve Hititler’de, sosyal hayatı düzenlemeye yönelik yasalar bulunmasına karşın, Anadolu’nun yerli halkı için böyle bir yasa metninin varlığı söz konusu değildir. Bu sebeple Anadolu aile hayatında, hangi kuralların yer aldığını ve bu kuralların nasıl iŐledięini kesin çizgilerle belirlemek mümkün değildir.

Kültepe tabletleri içerisinde, aile hukukuna ilişkin bilgi veren az sayıda belge bulunmaktadır. Bunun dışında, konusu doğrudan aile hukuku ile ilgili olmasa da, ticari içerikli metinlerden de, dolaylı bir takım bilgiler elde etmek mümkündür.

Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler, sadece ticaretle sınırlı kalmamıŐ, zaman içerisinde farklı sosyal boyutlar da kazanmıŐtır. Kültepe tabletleri içerisinde, yerliler ve Asurlular arasında yapılmış nişan, evlenme ve boşanma konularını içeren belgelere rastlamaktayız. Bu belgeler, başlı baŐına bu halkların kültürel olarak kaynaŐtıęını göstermesi bakımından önemlidir. Zaten, yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiş bir kolonileŐme sürecinde, bu tür gelişmelerin yaŐanması kaçınılmaz bir durumdur.

Asur-Anadolu arasındaki ticaretin ilk dönemlerinde Asurlu tüccarlar ailelerini Asur’da bırakarak Anadolu’ya gelmişlerdir. Ticaretin zamanla sistemli bir hale gelmesi ile birlikte tüccarların bir kısmı, ailelerini Anadolu’ya getirmişler, bazıları ise Anadolu’da yerli bayanlarla evlilik yapmışlardır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, M.Ö. 2000’lerde Anadolu’daki aile hukuk kuralları, Asur, Babil ve Hitit aile hukukundan tamamen ayrıdır. Anadolu erkeğinin ve kadınının birbiri üzerinde hkimiyet kurma gibi bir haklarının olmadığı ve Anadolu toplumunda, kadın haklarının korunduğu görülmektedir. Metinlerde, Asurlu bir tüccarın, yerli bir bayanla evlenirken ‘‘Anadolu’da başka bir eş alamaz’’ Őartının

³⁹ zg, s.57.

bulunması, bu düşünceyi desteklemektedir. Buradan hareketle, Anadolu halkının tek eşliliği kabul ettiği yorumunu yapabiliriz.

Anadolu'da yerli bir kadının Asurlu kocasına ikinci bir kadınla meşru bir evlenme hakkı tanımamakta, ancak kendi memleketi Asur'a gittiği zaman cariyeye almasına izin veriliyordu.

Anadolu toplumunda, erkek egemenliğinin hâkim olup olmadığı konusu net değildir. Anadolu erkeğinin, ticari ve sosyal hayatın içerisinde etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Özellikle rabi ile başlayan yüksek memuriyet unvanlarının, metinlerde yalnızca erkek isimleri ile geçmesi, Anadolu toplumunda ataerkil yapının daha fazla yer bulduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ancak bu, eski Anadolu halklarında, kadının çok geri bir planda tutulduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü, yerli halktan bayanları da doğrudan ticari hayatın içerisinde görmekte ve birçok metinde de yerli bayanlarla kendilerine özgü mühürler taşıdıklarını öğrenmekteyiz.

Asur Ticaret Kolonileri Çağında kadının haklarının korunduğu ve boşandığı zaman, geçimini sağlayabilmek için mahkeme kanalı ile nafaka almaya hak kazandığını anlıyoruz. Bu ihtiyaçların aylık ve yıllık olarak nelerden oluştuğunu ve ne kadar para ödeneceğini açıkça ortaya koyan ifadeler kayda geçirilmiştir.

Kültepe tabletlerine göre Koloni Çağında Anadolu'da evlenme ve boşanma konularında Anadolu halkına ait hükümler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Koloni Devrinde Anadolu halkının evlenme ve boşanma konularında tamamen eşit haklar sahip oldukları görülmektedir. Zira Kültepe metinlerinde bu devirde kralların yanında bulunan kadın beyçelerden bahsedilmektedir. Bu belgeler Koloni Devrinde Anadolu'da tam bir kadın erkek eşitliği olduğunu gösterir.

2. Boşanma ile ilgili metinlerde ayrılma sebepleri zikredilmez. Aynı şekilde boşandıktan sonra her iki tarafta aynı haklara sahip olarak istedikleri gibi hareket edebilme yetkisine sahiptirler.

3. Anadolu'da yerli kadınlarla evlenen Asurlu tüccarlar Anadolu adet ve usullerine göre hareket etmek zorunda idiler. Hatta Asurlu tüccarlar Anadolu'da Asurlu kadınlarla evlenirken de Anadolu evlenme adetlerine riayet ediyorlardı. Bu durum Asurlu tüccarlardaki Anadolu kültürünün etkisini göstermektedir.

4. Çoğunlukla bu çağda Anadolu'da evlenme sisteminde Samilerdeki levirat, satın alma diye adlandırılan evlenme sistemi görülmez. İstisna olarak bir Kültepe metninde yerli bir ailenin kızlarını Asurlu bir şahsa 15 seqel gümüş karşılığında sattıkları görülmektedir.

7.4.1 Kadınların Hukuki Durumları

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da kadınların her türlü idari ve sosyal hayatta önemli mevkileri olduğu görülmektedir. Eşleriyle birlikte veya kendi başlarına ticari faaliyete giriştikleri, Anadolu şehirlerini yönettikleri bilinmektedir.

Koloni Çağında kadınların yalnızca ev işlerinde çalışmadıkları anlaşılıyor. Kadınların iş hayatına atılmaları üzerine bu durumun onlara bazı hak ve selahiyetler vermesi gerekir. Nitekim bu devirde kadınlar kendi adına borçlanıyorlar, ödünç veriyorlar, senet tanzim ediyorlar, imza atıyorlar ve şahit olabiliyorlardı. Bu da kadının ferdi mülkiyet hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Bu mülkiyet hakkı kadına mahkemede hukuki bir şahıs hak ve mesuliyetini vermiş olmalıydı.⁴⁰

Anadolu şehirlerinden beş tanesinde kraliçeler hüküm sürmüştür. Bu şehirler şunlardır; Kaniş (Kültepe), Wahsusana, Luhuzatia, Ankuva (Alişar) ve Timelkia.⁴¹

Kraliçenin Koloni Çağında çok hareketli olarak ticaret faaliyetlerinde yer aldıkları görülmektedir. Tanınmış tüccar Puzur-Assur mektubunda bizzat ortaklarına talimat vererek "rubatum'a paranın ödenmesini" istemektedir. Diğer bir belgede ise Timelkia şehri kralına ve annesine ödenen altından bahsedilmektedir.⁴²

⁴⁰ Firuzan Kinal; "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii" *Bellekten*, C: XX, Sayı:79, Ankara, 1956, s.357.

⁴¹ Ekrem Memiş; "Hitit Sarayında Kraliçenin Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir 1992, s.19.

⁴² Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul, 1976 s.7.

Eski Hitit krallığında ise eşlerin ve kızların saray politikasına ve devlet yönetimine karıştıkları görülmektedir. Hitit kralları gibi öldükten sonra tanrılaşan adlarına kurban sunulan kraliçe devrin büyük krallarıyla mektuplaşıyor ve kendi mührü ile antlaşmalara adını yazdırıyordu. Koloni Çağında kadınların almış olduğu bu etkinlikler, devam ettirilerek Hititler Çağında da Hitit kraliçelerinin nüfuzunu arttırmıştır. Koloni devrindeki etkim rubatumlar Hitit kraliçelerinin proto-tipi olmuşlardır.

7.5 HUKUK

Kültepe vesikalarından bu devirde Anadolu şehirlerinde yaşayan halkın bu zamanlarda bütün Ön Asya'daki sosyal anlayışa uygun olarak, Hürler, köleler, ve birde "Saharu" denilen ayrı bir hukuka sahip üç muhtelif sosyal sınıftan ibaret olduğu anlaşılıyor. Bu sınıfların hak ve hukukları hakkında bilgimiz yoktur. Kültepe vesikaları arasında bazen tesadüfen bir kanun maddesinden bahsedilir. Bunlarda eski Asur şehir devletinin kanunlarıdır.

Bundan başka vesikalar arasında bulunan 20'ye yakın vesikada Anadolu halkının evlatlık mevzuları üzerine de bir takım esaslı bilgiler edinmek imkânı vardır.⁴³

Kanışlılar evlenme ve boşanmada kadın ve erkeğe eşit haklar tanıyorlardı. Bu durum çağdaş toplumlardaki Hammurabi, Asur, Hitit ve Tevrat'ta kadın satın alma, Levirat (Ölen kadının kocasının erkek kardeşine veya babasına geçişi) geleneğine uymaz.⁴⁴

Ayrıca belgelerden anlaşıldığına göre evlat edinme geleneği de vardır. Bunu gösteren bir metinde aile öz oğlu gibi evlatlığa eşit haklar tanımakta ve ikisi ileride aynı evde oturmaya zorlanmaktadır.

⁴³ Emin Bilgiç, "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları", AÜDTFCD 4.3, 1951, s. 227.

⁴⁴ Emin Bilgiç, "Kappadokya Tabletlerine göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar" AÜDTFCD, 34.1943.

7.6 DİL

M.Ö. III. Binin sonlarında, Anadolu'da proto Hititler, Luwiler ile Palalardan oluşan karma bir topluluk yaşamaktaydı. Asurlu tüccarların Anadolu'ya yayılmaya başladıkları bu çağda bölgede daha çok Proto Hitit ve Hititlerle karşılaşmışlardır. Dolayısıyla Orta Anadolu'daki bu Hitit yoğunluğuna bakarak Koloni Çağı Kappadokyası ve Kaneş'te konuşulan dilin Hititçe olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Anadolu'da bu çağlarda Protohitit, Luwi, Pala gibi Hint-Avrupa kökenli dilden başka baskın olarak Hititlerin oluşturduğu Kaneşçe veya kendilerinin Neşice olarak adlandırdıkları bir dil ve yazı sisteminin varlığı söz konusudur.

Hititlerin Kanişçe, Neşice ve hiyeroglif Hititçesi olmak üzere üç ayrı ve farklı dili bulunmaktadır. Hitit tarihinin başından itibaren bazı abideler ve eserlerin üzerinde Hireyoglif Hititçesinin izleri görülmektedir.

Hititlerin Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları bir tarihte kurulmaya başlayan Koloni Çağı Orta Anadolu'sunda konuşma dilinin Hititçenin iki şivesi olan Kanişçe, Neşice veya Hiyeroglif dili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çivi yazısı, Anadolu'da M.Ö. 2000' e doğru asli resim karakterini tamamen kaybederek yalnız çivi ve köşe çengeli ile yazılmış, yabancı, Mezopotamya menşeli bir yazı çeşididir. Çivi yazısına ilk olarak merkezi Kültepe'de olan Asurlu Kolonistlerde rastlarız. Bu yazı başta Kültepe'de olmak üzere, Alişar, Boğazköy gibi merkezlerde, kil tabletler üzerine yazılmış olarak bulunmuştur.

Hititlerin kullandıkları çivi yazısı ile Asurlu kolonistlerinkinden yazı örneği ve işaret yazı örneği ve işaret şekilleri bakımından oldukça ayrıdır. Hititlerin bu tarihlerde Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de kullanılan III. Ur Sülalesine ait bir yazıyı tercih ettiklerini ve zaman zaman Kültepe kolonistlerinin yazısını kullandıklarını görmekteyiz.

8. EKONOMİNİN ANADOLU MERKEZLİ YENİ SAHİBİ:

HİTİTLER

M.Ö. II. binyılın başlarında, Asur Ticaret kolonileri zamanında Anadolu'da varlıkları bilinen Hititlerin, bu topraklara nerden ve ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemekte, bu konuda akademik çevrede görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Genel olarak bu halkın kuzeyden Kafkasya üzerinden geldikleri kabul edilmektedir.

Hititler hakkında ilk defa Tevrat'ta "Het oğulları"ndan söz edildiği, Mısır hiyeroglifinin çözülmesiyle, Mısır kitabelerinde 18. Sülaleye ait kralların Heta adlı bir toplumla ilişkili olduklarına dair bilgi edinildiği ifade edilmektedir. Bu kaynaklarda Mısır Kralı II. Ramses zamanında Mısırlıların Heta halkı ile Orontos Nehri yakınındaki Kadeş mevkiinde yapılan savaşın bütün ayrıntıları ile anlatıldığı ve savaş sonunda yapılan anlaşma metninin Mısırdaki Karnak Tapınağı'nın duvarında yazılı olarak bulunması üzerine Hetalılar ile Tevrat'ta adı geçen Hititlerin aynı kavim oldukları ileri sürülmüştür. Ancak Asur çivi yazılarının çözülmesiyle M.Ö. 1100'lerde yaşayan Asur Kralı Tiglat Pileser döneminden beri Asurluların Suriye'nin başkenti Kargamış'ı "Hatti Ülkesi" olarak adlandırdıkları anlaşılmıştır.

Oysa bu bilginin de yeterli olmadığı, sonunda Çek bilim adamı Hrozny tarafından Hitit çivi yazısının çözülmesiyle, bu halkın kendisine aslında "Hititler" demediği, İncil çevrilirken bu adın verildiği, Hititlerin oturdukları bölgenin adının ise kendilerinden önce yaşamış olan Hattiler tarafından verildiği ortaya çıkmıştır. Son yapılan araştırmalarda ise, Hititlerin kendi dillerine Neşaca dedikleri, Neşa'nın ise Hititlerden önce Kaniş şehrinin adı olduğu kanıtlanmıştır.

Yazılı kaynaklardan Asurlu tüccarların M.Ö. II. bin başlarında Anadolu ile yoğun bir ticari ilişkiye girdikleri ve Mezopotamya'da M.Ö. 3000 yılından beri kullanılan çivi yazısını Anadolu'ya getirdikleri görülmektedir. Ele geçen belgelerden Hititlerin II. binyıl başlarında, Asur Ticaret Kolonileri zamanında Orta Anadolu'ya yerleştiklerini, daha sonra mevcut krallıkları birer birer hâkimiyetleri altına alarak Anadolu'da ilk defa bir siyasi birlik kurmuş olduklarını öğrenmekteyiz. Bu tarihlerde

Ön Asya dünyasının siyasi güçlerinden birini temsil eden Hitit Devleti, M.Ö. 1650-1100 tarihleri arasında hâkimiyetini sürdürmüştür. Orta Anadolu'ya Hattuşa'yı (Çorum'a 82 km uzaklıkta bugünkü adı Boğazköy) ve Şapinuva'yı (Çorum'a 53 km uzaklıkta bugünkü adı Ortaköy) başkent yaparak, çağına damgasını vuran bir devlet kurmuşlardır. Kozmopolit bir devlet yapısına sahip olan Hititlerin gelişmiş hukuk sistemleri sayesinde, egemenlikleri altındaki kavimleri yönetmeleri biraz daha kolay olmuştur. Hitit kanunları özellikle Mezopotamya kavimleri kanunlarından daha insancıl olması ve çok katı olmaması yönünden farklılık göstermektedir. Para cezasına yönelik çok sayıda kanun maddeleri vardır ve ölüm cezasını gerektirecek durumlar kanunlarda açıkça belirtilmektedir. Yöneticilerini önemli yerel yetkiler vererek kendilerine bağlı vasal devletler kurmuşlardır. Yaratmış oldukları yüksek uygarlık seviyesinin getirisi olarak ortaya koymuş oldukları mimari yapılardan, taşınabilir sanat eserlerinden ve Hititler hakkında birçok ipucu içeren tabletlerinden, Hititlerin sosyal ve ticari hayatlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmış ve Hitit kültürünün anlaşılmasına ve ortaya konmasına olanak sağlanmıştır.

M.Ö. 14. Yüzyılın ikinci yarısında, Halep ve Kargamış'ta genel valilikler kurulmasıyla, etkinlik alanı Suriye'nin kuzey bölümlerine kadar yayılan Hitit yönetiminin devletin 12.yüzyılın başlarında Anadolu'daki Hitit Devleti aniden sona ermiştir.

Bu sonun, Bütün Yakın Doğu ve anayurt Yunanistan'daki birçok Bronz Çağı krallığının çökmesiyle bağlantılı yaygın ayaklanmalar ortamında gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte, bazı krallıkların ve uygarlıkların, ayaklanmalara karşın çökmediği ve Hitit uygarlık unsurlarının da eski krallığın çerçevesindeki bölgelerde birçok yüzyıl boyunca varlığını korumaya devam ettiği kaydedilmektedir. Özellikle 500 yıl ayakta kalan ve M.Ö. 900'de Asur Kralı II. Sargon'a yenilerek son buldukları M.Ö. 717-708 tarihlerine kadar kültürel ve siyasi olarak büyük önem taşıyan Geç Hitit krallıkları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Geç Hitit krallıklarının Hitit kraliyet hanedanı mensuplarının, Demir Çağı'nın ilk yüzyılları içerisinde, iktidarı kesintisiz bir ardıllık zinciri içinde ellerinde tuttıkları belirtilmektedir.

Devlet yıkıldıktan sonra Hititlerin M.Ö. VII. Yüzyıla kadar Anadolu'da siyasi varlıklarını korudukları anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluğu geniş bir coğrafyada farklı etnik kökenlere mensup bir tebayu hükmediyordu. Politik bir tercih olarak görülen bu girişim ile farklı toplumların tanrıları resmi bir panteonda birleştiriliyor ve böylece Hitit egemenliği altına giren bu toplumların merkezi bir güç altında bir arada yaşaması sağlanıyordu. Başlangıçta Anadolu nüfusunun Hint-Avrupalı ve Hatti unsurlarının bir karışımından meydana geldiği, bununla birlikte, tarihleri boyunca, Hititler, diğer birçok etnik ve kültürel unsuru, askeri fetihlerle aktarma sistemiyle olduğu kadar, yabancı kültür etkileşimi ve ticari temaslarla da kendi uygarlık yapıları içinde eritmişlerdir.

M.Ö. 1600'lerin ilk yarısında Anadolu'da ortaya çıkan Hititler, Asur Ticaret Kolonisini oluşturan bazı kentleri ele geçirdiler. Asur Ticaret Kolonilerine bağlı kentler Hititlerin eline geçtikçe büyük ölçüde tefeciliğe dayanan ticaretin sonu gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Asur ticaret sömürsü altında ezilen, Anadolu kent halklarının Hititleri bir kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Hititler Bronz Çağ krallıkları için önemli bir tehdit oluşturdular.

Bronz Çağ'daki uygarlıkların en gelişmiş kentlerinin, kralın ve yüksek kamu görevlilerinin oturduğu başkentler olması kaçınılmazdır. Hitit başkenti Hattuşa'da bu kentlerden biriydi. Zaman zaman başkentlik konumunu yitirse de Hattuşa her zaman Hitit Devleti'nin en önemli kentlerinden biri olmuştur.

Kent, aşağı kent, yukarı kent ve saray kompleksinin bulunduğu Büyükkale olmak üzere üç temel bölüme ayrılmıştı. Surlarla çevrili olan kentin içinde tapınaklar, kamu binaları, tahıl siloları, su havuzları, arşivler bulunmaktaydı. Yukarı kent büyük ölçüde kamu binaları ağırlıklıydı. Buna karşılık aşağı kentte tapınakların yanı sıra evler ve atölyelerin de yer aldığı sanılmaktadır. Tarım alanları büyük ölçüde kentin surları dışında yer aldığı için çiftçilerin evleri ve ağılları kent dışında olmalıydı.

8.1 HİTİT EKONOMİSİ

Eskiçağ ekonomik örgütlenmesi, bugünkü anlamda piyasa ekonomisinden farklı olarak, gelenek yöntemine dayalıydı. Gelenek yöntemine dayalı sistemde,

üretilecek şeylerin cinsi, miktarı, piyasa tarafından değil, geleneklere göre toplum liderleri tarafından belirlenmekteydi. Hitit ekonomisi, tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur.

Kültepe tabletlerinden, M.Ö ikinci binyılın başlarında, Anadolu halkının sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında çok ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Karum ve Kültepe kazılarında bulunan yanmış tahıl taneleri, el değirmenleri, tahıl depolamaya yarayan büyük küpler ve taş ambarlar da, bu dönemde tarımın çok gelişmiş olduğunu göstermektedir⁴⁵.

Hititlerin çok zengin bir gıda maddeleri repertuarı vardı. Özellikle ekmek, börek, çörek ya da pastadan türünden gıda maddeleri büyük çeşitlilik gösteriyordu. Alkollü içkilerin de Hititlerde önemli bir yeri vardı. Dinsel bayramlarda tanrılara şarap, bira ve diğer alkollü içkiler sunuluyordu. Bağcılık ve meyvecilik Hitit Çağı'nda Anadolu'da çok gelişmiş durumda idi. Karahöyük kazılarında kömürleşmiş badem kabukları ile vişne ve üzüm çekirdekleri de bulunmuştur.⁴⁶

Orta Anadolu'da M.Ö ikinci binyılın başlarında Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait, Eski Asur lehçesi ile yazılan tabletlerde bağ bozumundan söz edilmektedir. M.Ö ikinci binyılın ortalarına gelindiğinde, Bronz Çağı'nın süper gücü olan Hitit İmparatorluğu döneminde ise, saray arşivlerinde bulunan çivi yazılı tabletlerden devlete ve tapınaklara ait üzüm bağlarının bulunduğu ve çok çeşitli türlerde şarapların yapıldığını ve tüketildiğini öğreniyoruz.

Hititlerin tarım, hayvancılık ve bağ ve bahçe yapmakta çok usta oldukları anlaşılıyor. Tahıl olarak arpa, buğday yanında nohut, mercimek, fasulye, bezelye gibi baklagiller de yetiştiriliyor.⁴⁷ Bunlardan un, çeşitli ekmekler, yiyecekler ve bira yapılmaktaydı. Bağcılığa Anadolu'da Hitiler zamanda başladığı düşünülmektedir.

Hititlerin gıda maddeleri arasında öncelikle akla ekmek ve su gelmektedir. Ekmek Hititçede NINDA Sümerogramı ile su da watar sözüyle anlatılıyordu. Hititler

⁴⁵ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 119.

⁴⁶ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, İstanbul: Tübitak Yayınları, 2001, s. 45.

⁴⁷ M. İlmiye Çığ, *Hititler ve Hattuşa*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 96.

için ekmek ve suyun önemi I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde geçen ve Hitit dilinin çözülmesinde önemli rol oynayan şu cümleden anlaşılmaktadır: NINDA-an ez-za-at-te-ni wa-tar-ra e-ku-te-ni “ ekmek yiyeceksiniz, su da içeceksiniz”. Bu söz I. Hattuşili'nin emrinde olan kişilere verdiği öğüdün içinde yer almaktadır.

Ekmek buğdayın öğütülmesi sonucuyla elde edilen undan yapılıyordu. Kazılarda, küplerin içinde bol miktarda kömürleşmiş buğday kalıntıları bulunmuştur. Ekmeği hazırlamak Hitit ailesinde genellikle kadınların göreviydi. Kadınlar, kazılarda pek çok örneği bulunan taş kaplarda buğdayı ezip, un elde ediyorlar ve ondan ekmek yapıyorlardı.

Gıda maddeleri arasında ayrıca süt ve süt ürünleri de vardı ve bunlar arasında peynir de yer alıyordu. Sütün türleri arasında koyun sütü, yoğurt, ekşimiş süt ve tatlı süt bulunuyordu.

Arıcılığın da Hitit ekonomisinde önemli bir rolü vardı. Hitit kanunlarında, arıcılığı koruyan ve halkı arıcılığa teşvik eden kurallar konulmuştu.

Hitit Devleti'nin çok örgütlü ve düzenli bir orduya sahip olması ve bu ordunun masraflarını karşılayabilmek için çok iyi bir ekonomik örgütlenme geliştirmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek amacıyla Hitit Devleti, 3000 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan “ tımar” sistemine çok benzeyen bir toprak sistemi uyguladı. İki çeşit tımar arazisi vardı. Doğrudan doğruya Hitit kralının mülkiyetinde olan topraklar büyük çiftliklere bölünüyor ve bu büyük toprak parçalarının kullanım hakkı, prenslere, beylere veya yüksek düzeyde saray memurlarına işletilmek üzere bağışlanıyordu. Bir de, çiftçilere ve göçmenlere bağışlanan küçük tımar arazisi vardı. Her iki tür tımar sahipleri de, bu bağış karşılığında kralın ordusuna asker veya savaş arabası sağlamakla yükümlüydüler.

Ancak, her yükümlü, orduya sağlayacağı askerlerin, yiyecek, içecek ve her türlü araç gereçlerini de sağlamak zorunda idi. Bu arazi bağışlarının, bazen kadınlara da yapıldığı dikkati çekmektedir. Yapılan uygulamalar ile ilgili kayıtlarda verilen malikâne sınırları içinde kaç ev, kaç aile bulunduğu, her bir ailenin kaç nüfuslu olduğu, bahçeler,

bağlar ve tarlalar, ölçüleriyle ayrı ayrı yazılıyordu. Tımar sahibi öldüğü zaman, bu çiftlikler veya malikâneler varisine kalmaz, tekrar devletin malı olurdu. Başka bir deyişle, tımar toprağı kullanım hakkı ile veriliyor, ölen tımar sahibinin önceden saptanan varisi, garanti hakkına uygun olarak onun yerine Büyük Kral tarafından tayin ediliyordu.⁴⁸

Hayvancılık oldukça gelişmiş hatta bazı yerlerde tek geçim kaynağı olmuştur. Hititlerin öküz, inek, domuz, keçi, koyun, manda, at, eşek, kuş besledikleri anlaşılıyor. Hattuşa'da Büyükkale'de yapılan kazılarda çok sayıda ehlileştirilmiş hayvan, yabani hayvan, kuş, kaplumbağa ve yumuşakça kemikleri veya kabukları bulunmuştur. Ehlileştirilmiş hayvan kalıntıları arasında at, eşek, katır, sığır, koyun, keçi, domuz ve köpek kemikleri ayırt edilmiştir. Kızıl geyik ve yaban domuzu en fazla avlanan av hayvanlarıdır. Bunların yanı sıra aslan, leopar, vaşak, yaban kedisi ve ayı da avlanmıştır. Bu bilgiler bize Hititlerin, avlanmanın yanı sıra hayvan yetiştiriciliğinde de oldukça ileri olduklarını anlatıyor.

Hititler döneminde, daha önceki Asur Ticaret Kolonileri çağında da olduğu gibi, bakır ve tunç en çok kullanılan madenler arasındaydı. Demir ise, henüz gündelik hayatta kullanılmıyor ve çok değerli sayılıyordu. Anadolu'da demir filizleri çok olmasına karşılık, bunu eritebilmek için gerekli olan yüksek ısı ve arıtma tekniğı yaygınlaşmış bir teknoloji olmadığı için demirin değeri yüksekti. Erken Hitit metinlerinde demir son derece değerli bir malzeme olarak geçer. Bu metinlerde kralın sözleri demirin kırılmazlığı ve dayanıklılığı ile karşılaştırılıyordu.

Metalürjinin en eski evrelerinden beri bakır ve bronz işleyen zanâatkarlar maden olarak demiri tanıyor, araç ve gereç yapımında seyrek olarak kullanıyorlardı. Anadolu'da ise demirden yapılmış en eski gereçlerin kullanımının, çok sınırlı sayıda olmakla birlikte, M.Ö. 3. Binyılda başladığı, ancak yaygınlaşmasının M.Ö. 1200 yıllarından sonra Demir Çağı'nda gerçekleştiği arkeolojik belgelerden anlaşılmaktadır.

⁴⁸ Aktüre, s. 142.

Yazılı kaynaklar Hititlerin Demir Çağı'ndan çok önceleri demiri işlemiş ve kullanmış olduklarını, hatta M.Ö 1600 yıllarında demir cevheri çıkartmak için bir çeşit tekel kurduklarını gösteriyor. Hitit devlet arşivinde bulunan bir mektuptan, Mısır kralının bu madeni Hitit kralından istediği, ancak bu talebin reddedildiği bilinmektedir.⁴⁹

Hitit İmparatorluğu, dışarıdan gelen kavimlerin istilaları sonucunda dağıldığı M.Ö 1200 yıllarına kadar bakır ve bronz işçiliği metal işleme alanındaki üstünlüğünü sürdürmüş, bu tarihten sonra ise Mezopotamya'da, Mısır'da ve Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da demirin kullanımı hızla yaygınlaşmıştı. Bu uzun gelişme teknolojik bir sorundan kaynaklanmıyordu. Demir cevheri bir kere ısıtılıp işlenmeye hazır hale getirilince, soğumadan tümünün işlenip tüketilmesi gerektiğinden, çok sayıda uzman demircinin aynı anda, birlikte çalışarak üretim sürecini kesintisiz sürdürmesi zorunluydu. Demirden araç ve gereç yapımının bu özelliği nedeniyle, M.Ö. 1200 yıllarına kadar, az sayıda uzman işgücü ile üretimi sürdürülebilen bronz işçiliği, ekonomik açıdan tercih edilmiştir.

Eski Dünya'nın en önemli devletlerinden biri olan Hitit devletinin ticari ilişkileri hakkında çok az bilgiye sahibiz. Özellikle ticarete ilişkin metinlerin son derece az olması, araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu soruna neden aramalarına yol açmıştır. Hitit dönemindeki Anadolu sivil halkı hakkında bilgilerimizin tümü devletin düzenlediği belgelere dayanmaktaydı. Bu belgelerde tüccarlardan çok az söz edilmesi, serbest ticaret yapan tüccarların olmadığı anlamına gelmez, sadece onlara ait belgelerin bulunmadığı ya da devletle direkt bağlantıları olmadığı anlamına gelir.

Hitit krallarının ticarete karşı tamamıyla ilgisiz oldukları düşünülemez. Tüccarların Hitit kanunlarında devletin koruması altına aldıkları görülmektedir. Özellikle iş başındaki bir tüccarın öldürülmesi ağır ceza gerektiren bir suçtu. Kanunlara göre, böyle bir suçun bedeli 100 mina (50 kg) gümüş ile ödenir; bu miktar 4000 koyun ya da 400 sığır ile eş değerdedi. Biri işçinin aylığın 1 şekel olduğu göz önünde bulundurulduğunda cezanın ne denli ağır olduğu iyice anlaşılır.

⁴⁹ Aktüre, s. 46.

Hititlere ilişkin tabletlerde ticaretten fazlaca söz edilmemesi ticaretin, Asur ticaret kolonisi dönemindeki kadar yaygın olmadığını göstermektedir. Hititler öncesi dönemde kent krallarıyla anlaşarak ve onlara çıkar sağlayarak gelişmiş olan uluslar arası ticaret Hititler döneminde sekteye uğramış olmalıydı. Buna karşın Asur kolonisi dönemindeki kadar yaygın olmasa da ticaretten zengin olanlar da vardı. Ayrıca kaçak ticaretin de yaygın olduğu anlaşılıyor.

Krallığın gelirleri büyük ölçüde, ülkenin tarımsal üretimine ve buradan doğan vergilere bağlıydı. Diğer gelir kaynakları, yiyecek, değerli madenler ve çeşitli hammaddeler olmak üzere geniş bir yelpazeye yayılan mal türleri olarak, vasal devletlerinden alınan haraçlardan veya yağmalanan altın, gümüş ve bakır gibi savaş ganimetlerinden sağlanırdı.

Hititlerin ticari temaslarının, büyük ölçüde Yakın Doğu ve Kilikya kıyıları üzerindeki ticaret merkezlerinden yapıldığı bilinmektedir. I. Hattuşili'nin Suriye seferleri, kısmen, Hititlerin Suriye'deki uluslar arası pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmak için yapılmış olabilirdi. I. Suppiluliuma'nın on dördüncü yüzyıldaki Kuzey Suriye seferi ve bu seferin ardından bütün bölgede Hitit vasal krallıklarının kurulması, özellikle Ugarit limanları ve Hitit ana yurdu olmak üzere, Yakın Doğu kıyısı limanları arasındaki ticareti büyük ölçüde kolaylaştırmış oldu.

Hititlerin coğrafi olarak iç kara üzerinde yerleşmiş olmaları ve dönem ticaretinin yoğunlukla yapıldığı denizlere uzak olmaları, onları aracılara bağlı kılıyordu. Ancak Kuzey Mezopotamya'yı doğudan batıya kesen ticaret yollarının kontrolü ve güvenliğinin sağlanması için buraya düzenli olarak seferler düzenlenirdi. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Hititler döneminde bronz alet ve silah yapımında kullanılan kalayın önemli bir bölümünün hala Asur kervanlarının kullandığı güneydoğu yolları üzerinden temin edilmesiydi.

Hititler kontrolü ellerinde bulundurdukları küçük devletler üzerinden ticaret yollarına ulaşabiliyorlardı. Hititlerin Babil, Asur, Mitanni, Suriye, Filistin, Mısır ve Kıbrıs ile bilinen uluslar arası ticaret bağları özellikle Kilikya (bugünkü Çukurova civarı) bölgesinde bulunan aracılar ve girişimciler tarafından yürütülüyordu. Egeden

gelen mallarda bunlara eklenirdi. Mısır'dan gelen boyalı yünlü dokumalar, keten giysiler Hititlerin zengin sınıflarında büyük ilgi görürdü. Hititlerin ise bakır, bronz ve bir miktar kalay gibi maden hammaddelerin ihracatının yanı sıra, hububat, yün, dokuma ve yağ gibi tüketim malzemelerini gönderdikleri düşünülmektedir.

Günümüzden ortalama 3500 yıl kadar önce, M.Ö 1500'lerde Hititlerin güçlü oldukları dönemlerde, uzun mesafeli ticaret ağı Hititlerin kontrolü ve vergilendirmesi altındaydı. Özellikle, Hititler döneminin en önemli ticaret merkezi Ugarit (Kuzey Suriye Ras Şamra) kentini ele geçirmesiyle beraber, ticaret üzerindeki etkileri de oldukça artmıştı. Hititlerin Akdeniz ticaretine açılan en önemli kapısı ise Ura Limanı'ydı. (Mersin- Kızkalesi) . Ugarit ve Ura limanlarının yanı sıra, bu ticaret ağı içinde, Halep Alaşiya (Kıbrıs), Alalah (Hatay Tel Açana) ve Troya (bugün Çanakkale'ye 30 km. uzaklıktaki Truva) gibi önemli merkezler bulunuyordu.

M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'nun başlıca politik güçleri, başta Mısır olmak üzere, Hitit, Babil ve Mitanni devletleri idi. Bu büyük devletler bölgedeki küçük devletleri egemenlikleri altına alıp etki alanlarını genişletmeye çalışıyorlardı. Uluslar arası ortak dil Akadca idi. Bütün bu devletlerin çıkarları, Mezopotamya'dan Mısır'a ve Anadolu'ya gidip gelen uzun mesafe ticaret kervanlarının kesişme noktası olan, Doğu Akdeniz kıyı şeridinin kuzey bölümünde düğümleniyordu. Dönemin en önemli savaşı da, o zamanlarda Amurru adı ile anılan bu bölgede, Hititler ile Mısırlılar arasında M.Ö. 1296 yılında yapılan Kadeş Savaşı'dır. Bu savaşta her iki tarafta o dönemin en ileri savaş teknolojisini, yani iyi donanımlı yaya askerlerin yanı sıra hafif savaş arabalarını kullanmıştı. Ordular birbirine denk güçteydi; her biri yaklaşık 20.000 savaşıya, buna ek olarak 2.500 savaş arabasına sahipti. Her iki tarafta bu savaşta kendi askerlerinin yanı sıra paralı askerler kullanmıştı. Bu savaşın kesin bir galibi olmadığı halde, sonuçlar Ortadoğu'daki güç dengelerini önemli ölçüde etkiledi. Her iki tarafın ordularında savaşan kır kökenli barbar paralı askerler bu ileri savaş tekniklerini uygar toplumlardan öğrendiler, sonra da onları kendi silahlarıyla vurdular.

Bronz Çağı izleyen Demir Çağı'nda ise, değişen teknolojinin sağladığı yeni olanaklarla, Anadolu'da, özellikle de dış etmenlerle, üretim ve ticaret hızlı bir dönüşüm

süreci içine girmişti. Demir çağı sözcüğü Anadolu arkeolojisinde genellikle M.Ö. 1. Bin yılı kapsayan zaman dilimim için kullanıldığı halde, Anadolu kent ve kentleşme tarihi açısından dönemin birbirini izleyen üç ayrı evresi tanımlanabilmektedir. M.Ö. 2.bin yılın ortalarından başlayarak metalürji alanında görülen önemli ilerlemelere karşın, Demir Çağı'nın M.Ö. 1200 yıllarına kadar gerçek anlamda başlamadığı konusunda bilim çevrelerinde görüş birliği vardır. Bu görüşe göre, Bronz Çağı'nda Anadolu'nun en güçlü sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmesini gerçekleştiren, demir teknolojisini sınırlı ölçekte de olsa kullanmayı bilen Hitit İmparatorluğu'nun Anadolu'nun dışında gelen kavimlerin saldırısıyla kısa süre içinde dağılmasından sonra kırsal alana yayılan demirci ustaları, bu yeni teknolojinin bütün Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya yayılmasını sağladılar.

SONUÇ

Anadolu topraklarının uygarlık tarihi boyunca değişik kökenli insan topluluklarınca vatan seçilişinde şüphesiz değişik iklim kuşaklarında bulunuşu, üç yanının denizler ve sıradağlarla çevrili korunmalı bir bölge oluşu, kıtaları birbirine bağlayan yolların buradan geçmesi ve zengin doğal kaynakların varlığı gibi birçok özellik etkin rol oynamaktadır.

Sözünü ettiğimiz bu özelliklerinden dolayı Anadolu coğrafyası, arkeoloji biliminin, Yontma Taş Çağı diye adlandırdığı, avcılık toplayıcılık döneminin ilkel, göçebe, tüketici topluluklarından başlayıp, yerleşik ilk köy örneklerine, kentlere, beyliklere giderek güçlü devlet ve imparatorluklara uzanan bir uygarlıklar dizisinin oluşmasını sağlamıştır. Hemen hemen aynı paralelde gelişen ve dünya medeniyetlerine birçok keşfi tanıtan Mezopotamya bölgesi uygarlıklarının şaşırtıcı derecede seyyah ve tüccar olan insanların, çölleri, dağları, denizleri aşarak Anadolu'ya ulaşmaları ve somut anlamdaki değiş tokuşu gerçekleştirmeleri, herhalde tarihi yaratan insanların çabalarına en güzel örneği teşkil etmektedir.

Asur Ticaret Koloni Çağı olarak adlandırılan ve Anadolu'da M.Ö. 1950- 1750 yılları arasını kapsayan bu dönem tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Asur'da şahsi servetin gelişmesi, kişilerin serbest ticaret yapma imkânlarının artması sonucu Asur'da şirketler kurulmuş ve dış pazarlara açılma imkânı doğmuştur. Asurlu tüccarlar M.Ö. 2.binin ilk çeyreğinde Anadolu'ya başta kalay olmak üzere, kaliteli kumaşlar, süs eşyaları, bazı mamul eşyalar getirmişler ve Anadolu'nun altın, gümüş ile birlikte amutum ve birtum adı verilen ve ne oldukları kesin olarak bilinmeyen çok değerli madenleri de Asur'a taşımışlardır.

Anadolu halkının Koloni Çağından çok önceleri dahi madenleri tanıdığı bilinmektedir. Altın, gümüş, bakır, simli kurşun gibi Anadolu'da bulunan madenler istihsal edildiği bu madenlerin eritilerek çeşitli eşya yapımında kullanıldığı ayrıca gümüş ve bakırın değişim aracı olarak (para) kullanıldığı görülmektedir.

1925 yılında, Kayseri yakınındaki Kültepe’de yapılan kazılar sırasında, höyüğün eteğindeki düzlükte binlerce kil tabletin bulunmasıyla birlikte bu belgelerin, Asurlu tüccarlara ait dökümanlar olduğu anlaşılmıştır. Bu dökümanların incelenmesi neticesinde ise, M.Ö. 2000’li yılların başlarında Anadolu’da meydana gelen ticaret olayı hakkında bilgi edindiğimiz gibi o tarihlerdeki Anadolu halkının sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında da değerli bilgilere ulaşmamız mümkün olmuştur.

Asurlu tüccarlar, Anadolu’dan talep edilen malları eşek kervanları ile Dicle ve Fırat nehri boylarını takip ederek, bu güzergâhta kurulmuş büyüklü küçüklü ticaret merkezlerine uğrayarak Kaniş’e ulaştırmaktaydılar. Anadolu içerisinde yol, güney ve kuzey olmak üzere iki kola ayrılmaktaydı. Kuzey yolu: Asur- Diyarbakır- Malatya- Kayseri, Güney Yolu: Asur- Urfa- Adana- Gülek Boğazı, rotasında olup Kaneş’te son bulmaktaydı.

Anadolu şehirlerinde yaşayan halkın bu zamanlarda bütün Ön Asya’daki sosyal anlayışa uygun olarak, hürler, köleler ve birde saharu denilen ayrı bir hukuk sistemine sahip üç sosyal sınıftan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Kültepe tabletlerinde halkın evlilik, boşanma ve evlatlık alma gibi konuları içeren hususlara rastlanmıştır.

Buraya kadar tezimizde bahsettiğimiz konulara son birkaç şey eklemek gerekirse, insana özgü her tür kavram ve devrin koşullarına göre dünyanın hiçbir yerinde rastlanmayan canlı ve hareketli olaylar dizisi komşu iki ülke arasında yaşanmış olup, çağın insanların farkına bile varmadan oluşturdukları bu birikimler, gelecek kuşaklara miras olarak kalmıştır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

Aktüre, Sevgi. **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Akurgal, Ekrem. **Anadolu Uygarlıkları**. İstanbul: Net Turistik Yayınları, 1998.

Alp, Sedat. **Hitit Çağında Anadolu**. 2. Baskı. İstanbul: Tübitak Yayınları, 2001.

Baydur, Nezahat. **Kayseri ve Kültepe Tarihi Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Bayram, Sabahattin ve Bilgiç Emin. **Ankara Kültepe Tabletleri II**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Childe, Gordon. **Doğu'nun Prehistoryası**. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Childe, Gordon. **Kendini Yaratan İnsan**. 4.Baskı. Ankara: Varlık Yayınları, 1992.

Çığ, Muazzez İlmiye. **Hititler ve Hattuşa**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

Darga, Muhibbe. **Eski Anadolu'da Kadın**. İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

Darkot, Besim. **Türkiye'nin İktisadi Coğrafyası**. Ankara, 1963.

Günaltay, Şemseddin. **Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya)**. 2.Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Memiş, Ekrem. **Eski Çağ Türkiye Tarihi**. 4. Baskı. Konya: Çizgi Yayın Evi, 2002.

Özgüç, Tahsin. **Kültepe Kaniş II, Eski Yakın Doğunun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

B. Süreli Yayınlar

Balkan, Kemal. "Kaniş Karum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahadeler, 1955: 2.

Bilgiç, Emin. " M.Ö 2000 yıllarında Mezopotamya Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler". **IX. Coğrafya Meslek Haftası**, 22-24 Aralık 1954: 195.

Bilgiç, Emin. "Çivi Yazılı Hukuki İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları". **Bulleten**, C.11, S. 44, 1947: s.589.

Bilgiç, Emin. "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağı'nın Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu". **AÜDTCFD**, C.6 S.5, 1948: s. 489-516.

Bilgiç, Emin. "Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi". **Sumeroloji Araştırmaları**, 1940-1941: 915-950.

Bilgiç, Emin. " Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi". **Bulleten**, C: 15, S:59, 1951: 343.

Bilgiç, Emin. "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları". **AÜDTFCD**, C. 4. S. 3, 1951, s. 227.

Bilgiç, Emin. "Kappadokya Tabletlerine göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar". **AÜDTCFD**,1943: 34.

Kınal , Firuzan. " Khordabad Kral Listesi ve Kronoloji". **Bellekten**, C: XLII. S.166,1978: 171.

Kınal, Firuzan."Eski Anadolu'da Kadının Mevkii". **Bellekten**, C: XX, S:79, 1956: 357.

Memiş, Ekrem. " Hitit Sarayında Kraliçenin Rolü". **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S: VIII, 1992: 19.

Özgüç, Tahsin. " Kültepe 1950 yılında TTK Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor". **Bellekten**. C.17, s:107.

Özgüç, Tahsin. " Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi". **Anatolia** C.7, 1943: 28.

Sever, Hüseyin. " Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kanış Karumu Kararı" . C.56, 1992.

B. Tebliğler

Baydur, Nezahat "Erciyes'in Eski Çağlarda Kayseri Halkının İnançlarındaki Yeri". **I.Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Tebliğleri**, 1987: 3.

Bilgiç, Emin. "M.Ö 1950-1850 Yıllarında Yazılmış Metinlerden Anadolu'nun İlk Tarihi Hakkında Çıkan Neticeler", **3.Türk Tarih Kongresi Bildirileri**,1948: 569.

Özgüç, Tahsin. "Kültepe Kanış Kazıları". **6. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 20-26 Eylül, 1961.

ÖZET

Tezimizde, Asur Ticaret Kolonileri çağı olarak tanımlanan (M.Ö 1950-1750) dönemde Eski Anadolu tarihi araştırılmıştır. M.Ö. 1950’li yıllarda başladığı kabul edilen Asur Ticaret Kolonileri Devri, Anadolu tarihinin başlangıcı olması nedeniyle, dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Anadolu’nun güvenilir ve Asur’a yakın olması nedeniyle yanında zengin maden yataklarına sahip olması, Asurlu tüccarların burada ticaret yapmasına sebep olmuştur. Asurlu tüccarlar Anadolu’ya kalay, kaliteli kumaşlar, süs eşyaları getirmişler, Anadolu’nun altın, gümüş, amutum, birtum madenlerini, yün keçi kılı ve az miktarda bakırı da Asur’a sevk etmişlerdir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da şehir krallıkları vardı. Tüccarlar ticaretlerini yerli beylerin izniyle yapıyorlardı. Tüccarlar, yerlilerin oturdukları höyüklerin civarında kurmuş oldukları Karumlarda “büyük ticaret merkezi” veya wabartumlarda “küçük ticaret merkezi” oturmaktaydılar.

Eski Anadolu tarihi hakkında bilgi veren en eski kaynaklar, Asurlu tüccarlardan kalan Kültepe tabletleridir. Bu belgeler, Asurlu tüccarların Anadolu’ya geliş amaçları doğrultusunda çoğunlukla ticari nitelikli olup çok az kısmı da Anadolu’nun sosyal, idari ve siyasi yapısını yansıtmaktadır.

M.Ö 1600’lerin ilk yarısında Anadolu’da ortaya çıkan Hititler, Asur Ticaret Kolonilerine bağlı bazı kentleri ele geçirdiler. Bu gelişmeler Asur Ticaret sömürüsü altında ezilen Anadolu kent halklarının Hititleri kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur.

Hitit ekonomisi tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur. Hitit Devletinin çok örgütlü ve düzenli bir orduya sahip olması ve bu ordunun masraflarını karşılayabilmek için çok iyi bir örgütlenme gerçekleştirmesi gerekiyordu.

ABSTRACT

In this thesis, The History of Ancient Anatolia was investigated as defined Assyrian Trade Colonies age (195-1750 BC). In general acceptance started at 1950's BC, this age is the start of Anatolian History and because of this has an important place in world history.

Assyrian merchants came to Anatolia which was reliable and close to Assyria for trade and rich mineral deposits. They brought tin, quality fabrics and ornaments to Anatolia in exchange for gold, silver, amutum mines, wool goat hair and some copper.

In this period there were City Kingdoms in Anatolia, Merchants were doing business with the permission of the local Begs. Merchants set up Karums (big trade centers) and Wabartums (small trade centers) at vicinity of mounds where local people were living.

Written by Assyrian Merchants, Kutepe tablets are the oldest of Ancient Anatolia. Most of the tablets are related to trade and business and also some of them are related to social, and administrative and political structures of Ancient Anatolia.

Hitites of Anatolia which arise in the first half of BC. 1600's captured some cities which were controlled by Assyrian Trade Colonies. These developments made Hitites hero in the eyes of the Anatolian people whose suffering from commercial exploitation of Assyrian.

Hitites economy was based on agriculture and livestock. Hitites state must have been well organized for covering the costs of standing army.